

II. A „nevenincs” muzsikuskok.

A kalotaszegi cigányzenészek 20. századi működésének történeti áttekintése

„Az a képesség, hogy jelentést, „nevet” tudnak adni dolgoknak, cselekedeteknek és eszméknek – a hatalom egyik forrása. A kommunikáció ellenőrzése módot nyújt az ideológia irányítóinak arra, hogy meghatározzák azokat a kategóriákat, amelyek révén felfogjuk a valóságot. És ez fordítva arra is lehetőséget ad, hogy más kategóriákat egyszerűen nem létezőknek nyilvánítsanak, a zűrzavar és a káosz birodalmába utaljanak, vagy társadalmilag és jelképesen láthatatlanokká tegyék őket.” (Eric R. Wolf)¹

A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatának vizsgálatában a tárgymeghatározás idő- és térkoordinátái, az anyaggyűjtés, forráskutatás és terepmunka során felmerülő kérdések (és kételyek), valamint az ezekből adódó módszertani sajátosságok a konkrét hálózatelemzésen túlmutató problémák elé állítják a kutatót. Mindjárt az első, alapvető kérdésnél:

1. Kik a kalotaszegi cigánymuzsikuskok?

Mielőtt megpróbálnám a rendelkezésemre álló adatok alapján összefoglalni és egyben meghatározni, hogy kik voltak az elmúlt évszázad kalotaszegi cigányzenészei, szükséges az alcímben felvetett kérdés két definiálásra váró fogalmát tisztáznunk: ki is a cigánymuzsikusk, illetve ki számít kalotaszeginek?

---

¹ Eric R. Wolf: 1995: 422.

1.1. A falusi cigánymuzsikus és a magyar népzene kutatás

A jelen kötet nem kíván a cigányság eredetével, történeti múltjával foglalkozni. Kutatási attitűdként elfogadom **Michael Stewart** azon nézetét, miszerint „a cigányokat nem tekintem sem egy új rend előfutárainak, sem egy régi maradványainak; sokkal inkább azon világ részeinek tartom őket, amelyben élnek.”² Ugyanakkor elengedhetetlennek tartom a magyar népzene kutatás falusi cigánymuzsikusokra vonatkozó tudását, a falusi cigánymuzsikusokkal kapcsolatos nézeteit röviden ismertetni, annál is inkább, mivel ez az etnomuzikológiai nézőpont (mint ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk) igencsak meghatározza a cigánymuzsikusok általános társadalomkutatói, s ezen belül etnográfiai kezelését.³

„Gondolkodásunkat a hangszeres magyar népzeneről általánosságban mind a mai napig Bartók és Kodály állásfoglalása határozza meg.” – állapítja meg **Sárosi Bálint**, a hangszeres magyar népzeneről szóló összegzésében.⁴ És valóban, az elmúlt évszázad hangszeres népzeneire vonatkozó magyar etnomuzikológiai tudását a bartóki és kodályi eszmék erőteljesen befolyásolták, egyben irányították. Olyan eszmék, amelyek szerint „minden zene kezdete a vokális zene, amely hosszú ideig egyedüli kifejezője volt az emberek muzikális érzésének. A népnél pedig még most is aránytalanul nagyobb a szerepe, mint a hangszeres zenének.”⁵ És hogy: „Természetesen csak népies hangszereken előadott, parasztközéletről származó zene érdekel bennünket.”⁶ Vagy az azóta már oly sokszor cáfolt kodályi

---

² Stewart: 1993: 25.

³ A hagyományos hangszeres népzene játsszó cigánymuzsikusok társadalmi és kulturális életviteléről eleve kevés adatot közöl a magyar néprajzi szakirodalom, s azok nagy része is közvetett, az adott zenei gyűjtés kiegészítő információjaként tartható számon. Az eddigi magyar népzene kutatás a cigánymuzsikust elsősorban mint hivatásos falusi népzeneészt vagy a „cigányzeneként” ismert városi kávéházi muzsika előadójaként tárgyalja, illetve az elmúlt évtizedekben a kutatás kiterjedt a cigány közösségek saját tradicionális zenekultúrájára is.

⁴ Sárosi: 1996: 5.

⁵ Bartók: 1911: 59.

⁶ Bartók: 1911: 60. Bartók itt pontosan meg is fogalmazza, hogy mire gondol: „Népies hangszereknek vesszük általában véve azokat, melyeket falun maguk a parasztlakosok készítenek, anélkül, hogy valamilyen mesterséges gyári hangszert utánoznának (pl. furulya, hegedű), vagy melyek egyenes leszármazottai egy-egy ilyen eredetileg falun készült hangszernek (pl. a doromb, mely most már gyárban készül) – ellentétben a harmonikával, klarinéttel, a „rezesbanda” hangszereivel stb.”

kijelentés, miszerint: „A magyar nem különösen hangszerkedvelő nép. Aránylag kevesen értenek hangszerhez: a szegényebb nép is inkább muzsikáltat magának, mintsem maga kezével játszik. Ezért énekes népzeneink gazdagságához képest kevés a hangszeres zenénk.”⁷

A vokális zene elsőbbségének hangsúlyozása, a kizárólag parasztkézből származó, „népies”, de „kevés” hangszeres népzene értékelése mellett **Bartók Béla** és **Kodály Zoltán** – szembesülve a falusi cigánymuzsikusok működésével – megpróbálták behatárolni a cigányzenész helyét és szerepét a magyar hangszeres népzene kultúrában és egyúttal tisztázni a cigányzene – magyar zene vitatott kérdéskörét.⁸ „Csak később, úgy kétszáz esztendő óta, jutott a muzsikálás lassanként cigánykézre. A magyar falunak ma kevés kivétellel cigányok a zenészei.” – írja Bartók, aláhúzással, hogy „ezek a falusi zenészek leginkább paraszti módon játszanak, paraszti műsort, – ellentétben a városi cigánymuzsikusokkal.”⁹ Ugyancsak a falusi és városi kultúrák mezsgyéjén tárgyal róluk Kodály: „Vitatott kérdés: népzeneink számíthat-e a cigányok zenélésére. A cigányzenész néprajzi értéke annyi, amennyit a városi dal- és tánczenén felül tud. Mikor a népdalait játssza, tárgyunkhoz tartozik. Ezenkívül különösen Erdélyben sok,

⁷ Kodály: 1943: 57.

⁸ Fontos megjegyezni, hogy már Bartók és Kodály is különbséget tett a hangszeres ún. „cigányzene” és a cigány népzene között: „Van ugyanis igazi cigányzene is: dalok cigány nyelvű szöveggel, de ezeket csak a falusi, nem-muzsikus cigányok ismerik és éneklék; cigánybandák ezeket nyilvánosan sohasem játsszák; amit játszanak az magyar szerzők szerzeménye, tehát **magyar zene**.” (Bartók: 1931: 639) „1) A cigányok nem alkotók, csak előadók. 2) Saját népzenejüket a muzsikusok nem játsszák, sőt nem is ismerik már. 3) A magyar néphagyományból csak a felületest választják, az igazi ősréteg idegen számukra. 4) Repertoárjuk zöme teljesen vagy félig dilettáns magyar szerzők alkotása, akik szövegtelen tánczenét szereztek, mellékesen szöveges népszerű dalokat is.” [1964. május 10-én tartott hangversenyre szóló meghívón üres oldalakra és a nyomtatás közé írva.] (Kodály: 1993: 75)

⁹ Bartók: 1933: 374. Bartók korábbi írásaiban ugyanerről a következőképpen fogalmaz: „De maga a **cigányelőadás** sem egységes karakterű. A legegyszerűbb falusi cigánymuzsikás egészen másképp muzsikál, mint a városi cigánybandások.” (Bartók: 1931: 639) „Kétszáz évvel ezelőtt a cigányok zenész szerepet csupán a XVIII. század óta játszanak, de a muzsikusok százalékaránya meglehetősen csekély közöttük; statisztikai adatok szerint ugyanis cigányainknak mindössze 6 százaléka muzsikos, és ráadásul ezeknek sincs egységes repertoárjuk, vagy egységes játéktípusuk. A legtovábbal falvakban ugyanazon a módon és ugyanazt a repertoárt játsszák, mint a helybeli parasztmuzsikusok (vagyis parasztnéni). Ahogy azonban kulturális központokhoz közeledünk, változik a cigányok előadása is, míg a városokban repertoárjukon elhatalmasodik a népies műdal, eluralkodik az az általánosan ismert szertelen előadásmód, amely »cigányzeneként« ismert.” (Bartók: 1932: 369)

egyelőre ismeretlen eredetű tánczenét hallani cigányoktól.¹⁰ A nép ugyan táncol rá, de sem dalolni, sem zenélni nem szokta. Ennek tehát a cigány az egyetlen forrása.”¹¹

Látható tehát, hogy mind Bartók, mind Kodály csak a falusi környezetben működő, előadásmódjában és repertoárjában kizárólag a paraszti hagyományt követő és őrző cigánymuzsikust tekintette etnográfiailag értékes és hiteles adatközlőnek.¹² Ugyanis kutatói nemzedékük számára a kimondottan hangszeres zene s az ezt előadó hivatásos zenészi foglalkozás nem illeszkedett a paraszti hagyományról kialakult képbe.¹³ „Hogyan lehet ez a zene a néphagyomány hiteles képviselője, ha hivatásos művelői – társadalmi helyzetükkel, foglalkozásukkal, életmódjukkal – maguk is többé-kevésbé kiválnak környezetükből? Nem spontán megnyilatkozás-ként vagy mindenkire kötelező hagyományos szokásként, hanem ellenszolgáltatásért zenélnék. Ha lehetőségük van rá, többféle népet, különböző társadalmi rétegeket is kiszolgálhatnak. Sietnek alkalmazkodni kívülről jött divatokhoz.” – sorolja Bartók és Kodály nemzedékének kutatási

¹⁰ Kodálynak az erdélyi cigánymuzsikusra vonatkozó figyelemfelkeltő utalása nem maradt hatás nélkül, az 1940-es években alapjául szolgált Járdányi Pál kidei és Lajtha László széki, szépkenyerűszentmártoni, illetve kőrispataki gyűjtéseire.

¹¹ Kodály: 1943: 57. Kodálynak a cigányok muzsikálásáról alkotott véleményét érzékletesen közvetíti az alábbi tömör feljegyzés is: „Nép és nép közt nagyobb különbséget képzelni is [alig lehet, mint a] magyar és cigány [között]. Nyelv, természet, faji adottságok. És mégis szolgálhatta bizonyos fokig a magyar zene ügyét.” [Kelen Péter Pál Pátria-Hanglemek megrendelő lapja hátán. 1938. VI. 4.] (Kodály: 1993: 217)

¹² Elgondolkodtató, hogy olyan kutatók, akik behatóan tanulmányozták a térben és időben folyamatosan változó népi zenekultúrát, s így jól ismerhették ennek összetett voltát, ilyen egyszerű (népi és urbánus) kultúratömbökben próbálták megragadni a cigánymuzsikusok kérdéskörét.

¹³ „Hogy a fizetésből megélt-e a zenész: az más kérdés. Úgy látszik, primitívebb viszonyok közt soha. Még 1912-ben tanúja voltam, mikor egy jómódú székely gazda felfogadta fia lakodalmára a cigányt, a tízezernyi lakosú Kászonfelfizt egyetlen zenészt. Étel-italért, „kendők”-ért és öt forintért huszonnégy óráig volt köteles muzsikálni az egy szál hegedűs. Ebből persze nem élhetett. Főfoglalkozása a kovácsmesterség volt, akkor is az üllő mellől szólították el. Ekkora igénytelenség – mindkét részről – talán meglepő, mert a köztudat a legkisebb faluba is többtagú cigánybandát képzel. Tudomásul kell vennünk, hogy még az 1880-as években igen sok helyen módos lakodalomban is beérték a dudával. (Garamvölgy, Félegyháza) A zenészcigányok akkor még inkább a városok, mezővárosok körül húzódtak meg. A nép növekvő úrhatnásága vitte őket idővel olyan kis falukba is, ahol azelőtt sohasem jártak. A cigányok terjeszkedésével a nép muzsikáló kedvtelése még szűkebb térre szorulhatott.” (I.m.: 58)

aggályait Sárosi.¹⁴ És noha Sárosi is megemlíti, hogy „a modern magyar népzene kutatás nagy úttörői mellett méltatlanul háttérbe szorult közvetlen előd, Seprődi János (1874–1923) volt az, aki a hivatásos zenészek által játszott hangszeres tánczenét is a paraszti zenei hagyomány szerves részének tekintette, ennek megfelelően gyűjtötte és tanulmányozta,”¹⁵ a hivatásos falusi cigányzenészek repertoárjának módszeres és rendszeres gyűjtése **Lajtha László** nevéhez fűzhető. Viszont Lajtha nemcsak gyűjtött, hanem igen fontos észrevételeit elméleti síkon is megfogalmazta:¹⁶ „A népzene, az igazi hagyományozott népzene tulajdonképpen az a muzsika, amelyikkel a nép maga él. Tehát ő, azaz a nép, a hagyomány őrzője és e hagyományozott muzsika megszólaltatója. Az ilyen muzsika nem választható el a nép életétől, szokásaitól, hiedelmeitől, költészetétől és csak egyik fontos része annak a nagyobb egységnek, amelyet etnológiának hívunk, az ilyen zenekutatást pedig etnomuzikológiának. E fázissal szemben talánunk olyan népzene is, amelyet nem maga a nép játszik, hanem professzionisták. A primér, ösztönös muzsikálás helyett ilyenkor a nép szerepe más. Részt vesz a muzsikában, akár népszokásokhoz kapcsolódják a zene, akár tánchoz, akár ének kísérethez, akár ősi hiedelmekhez, akár modernebb szórakozáshoz, de részt vesz benne, és a leglényegesebb szerepet, a muzsikálást már professzionistáknak adja át. Ellenőrző szerepe sokszor jelentős lehet, de igen sokszor el is gyengül. Sokszor már a professzionista jobban megőrzi a hagyományt – minthogy maga interpretálja –, mint a csak hallgató, vagy részt vevő „nép”-nek nevezett társadalmi osztály.”¹⁷ Lajtha talán az első, aki megállapítja, hogy a „cigányok e népi professzionizmusnak csak egy részét jelentik. [...] A múltban, Magyarországon

---

¹⁴ Sárosi: 1996: 5.

¹⁵ I.m.: 5.

¹⁶ Szemben Sárosi azon állításával, miszerint Lajtha „gondosan elkészített hangszeres lejegyzéseinek elemzésére és a hangszeres népzene elvi kérdéseinek tisztázására nem vállalkozott.” I.m.: 1996: 6.

¹⁷ Lajtha: 1962: 150. Szerinte az, hogy „mikor kezdődött a professzionizmus a népzeneben, milyen régi időkben vagy primitív társadalmakban – még ki nem derített probléma. Sőt magának a problémának felvetése is csak a legújabb korban történt meg. [...] A professzionizmus szót sokszor ki kell terjeszteni a primitív társadalmi osztályokban papok, varázslók, sámánok, kuruzslók részére fenntartott éneklésre és zenélésre is, hiszen ebben sem vesz részt az egész közösség. Látjuk tehát, hogy a probléma lényege ott és akkor keresendő, amikor valamely közösség valamilyen zenélést átad erre hivatottaknak, azaz professzionistáknak.” (I.m.: 151)

a cigányok nem voltak mindég hegedűsök. Várak, városok szerződtették őket trombitásoknak is. Még mint hegedűsök sem voltak kizárólagosak, mert tudjuk, hogy Galíciából zsidó hegedűsök szivárogtak Magyarországra, és még a 19. század végéig voltak falusi zsidóbandák, amelyeknek összetétele ugyanaz volt, mint a cigánybandáknak. Kis falukban előfordul nem egyszer, hogy nincs cigánybanda, hanem magyar banda. Az ilyen magyar bandák ugyanazt és ugyanúgy játsszák, mint a cigánybandák.”¹⁸

Erre az etnomuzikológiai hagyományra épít, valamint éppen ezt haladja meg Sárosi Bálint munkássága, aki felismerte, hogy „a hangszeres népzene-kutatás előrehaladásával mindinkább szükségessé válik a zenészek társadalmi helyének és szerepének részletes meghatározása. A zenészek szerepének közelebbi vizsgálatával az általuk játszott zene bizonyos vonásai élesebb megvilágításba kerülnek s ezáltal kimondottan zenei kérdésekre is világosabb feleletet kaphatunk. Sok helyen – Magyarországon különösképpen – gyökeret vert a meggyőződés, hogy a hivatásos zenész produktuma a népzeneben másodrendű érték, ami tehát a kutatás részéről is kevesebb figyelmet érdemel.”¹⁹ Ennek a csekély figyelemnek köszönhető, hogy az elmúlt évtizedek összefoglaló jellegű munkáinak hangszeres zenére vonatkozó fejezeteiben szinte kizárólag zenei szempontok érvényesülnek, azaz hangsúlyosan a „népi” hangszerekről, valamint az ezeken megszólaltatott zenéről értekeznek, s kevésbé vizsgálják az előadó muzsikuskok személyét.²⁰

De mégis „mit tudunk a falusi cigányzenészek múltjáról, a falvakban való meghonosodásáról?” – teszi fel a kérdést Sárosi, majd meg is válaszolja: „Történelmileg viszonylag nagyon keveset, összehasonlíthatatlanul kevesebbet, mint az urak szolgálatában játszó cigányzenészekéről.”²¹ Hiszen

---

¹⁸ I.m.: 151. Lajtha is hangsúlyozza, hogy a kutatásnak meg kell különböztetnie a városi és falusi cigányzenészeket, mivel „azt sem mondhatjuk, hogy a cigányegyüttesek mind egyformák. Igen különböző a műsoruk és a játékmódjuk is. Ne feledjük, a cigány előadóművész és programja, valamint előadásmódja ama társadalmi osztály ízlésétől függ, amelynek játszik. Nagyon távol állnak a nagyvárosok éttermeiben játszó, legtöbbször kottát is ismerő cigányok azoktól a kis falusi együttesektől, akik még kótát sem ismernek, és akik a városoktól távol fekvő falvakban nemrég még írni-olvasni is alig tudó parasztnak játszottak. Ezért külön kell választani a mai városi cigánybandákat a falusiaktól.” (I.m.: 151)

¹⁹ Sárosi: 1980: 75.

²⁰ Lásd Vargyas Lajos *A magyarság népzeneje* (Budapest, 1981), majd *Magyar népzene* (In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VI.* Budapest, 1990: 5–183) vagy Paksa Katalin *Magyar népzenei történet* (Budapest, 1999) című munkáját.

²¹ Sárosi: 1971: 185.

míg ez utóbbiak működéséről írásos dokumentumok tudósítanak, a falusi cigányzenészek múltjáról a 20. századi népzenei gyűjtésekig igencsak szórványos adatokra támaszkodhat a kutatás. Szintén Sárosi idézve: „A cigányzenészekről tudjuk, hogy meghonosodásuk a magyar népzeneben hosszú – mondhatni napjainkig tartó – történelmi folyamat eredménye. Stílusuk, repertoárjuk – hasonlóan a más országokban működő cigányzenészekéhez – a helyi hagyomány alapján, a helyi igények szerint alakult olyanná, amilyenek ma ismerjük. Délkeletről érkezve, a történelmi dokumentumok tanúsága szerint a 15–16. században még csak nagyon ritkán bukkannak fel Magyarországon. Nem éppen nagyszámú jelenlétükről még a 17–18. században is inkább csak urak környezetében tudunk. A magyar nyelvterület nagyobb részén a parasztok zenei életében nagyobbfokú térhódításuk csak a 19. században, annak is inkább a második felében játszódott le.”²² A kutatás rendelkezésére álló gyér adatok szerint ez a térhódítás vásárokon, kocsmákban kezdődhetett, majd fokozatosan kapcsolódhattak különböző ünnepek, táncalkalmak muzsikálásába, „így idővel bizonyos helyeken, ahol gyakran volt szükség rájuk, a csak zenével foglalkozók is meggyökeresedhettek, s lassacskán a helyi zenei hagyomány alapos ismerőivé, őrzőivé, fejlesztőivé váltak.”²³ (S már itt fontos megjegyezni, hogy az úri, később városi, polgári környezetben muzsikáló, illetve a paraszti hagyományokat kiszolgáló falusi cigányzenészeket nem lehetett és lehet élesen elválasztani egymástól, „sok közöttük az átmenet, a kapcsolat, a kölcsönhatás. Gyökerük azonos.”²⁴)

S akkor kik is a falusi cigánymuzsikusok? A mai magyar népzene-kutató hivatásos falusi zenészként próbálja őket meghatározni, másodlagossá téve az etnikus jegyeket.²⁵ Sárosi szerint a cigányzenészek asszimilálódása „napjainkig mégis oly mértékben ment végbe, hogy a magyar falvak zenéseit ma joggal tekintjük magyar népzene-sznek. A »cigányzenész« megjelölés pedig a zenészek faji hovatartozása helyett mindinkább szakmai megkülönböztetést jelent.”²⁶ Ezért „a hangszeres magyar népzene művelőiről szólva, általánosságban cigányzenészeket és paraszzenészeket különböztetünk

---

²² Sárosi: 1980: 75–76.

²³ Sárosi: 1971: 187.

²⁴ I.m.: 187.

²⁵ Talán azért is, mert a hagyományos tánczenét játszó falusi cigányzenész etnikumától függetlenül – ahogy Sárosi írja – „szó sincs arról, hogy e zene cigány eredetű lenne. Ez is a nép zenéje, csakhogy nem úgy használja, mint a dalokat, hanem táncol hozzá.” (I.m.: 183)

²⁶ Sárosi: 1980: 76.

meg. A »cigányzenész« megjelölésben nagyjából bennefoglaltatik az is, hogy hivatásos; a »parasztzenész« kifejezés pedig – nagyon kevés kivétellel – eleve félhivatásost vagy amatőrt jelent.²⁷ A hivatásos falusi zenész „cigányzenészként” való megnevezése összefügg a romák társadalmi kirekesztettségének kérdéskörével, hiszen a „hivatásos szórakoztatást – így a hivatásos szórakoztató zenélést is –, mint tisztességes emberhez méltatlan foglalkozást, Európa-szerte, de nálunk különösen, századunkig lenézték. Nem kis mértékben ez az oka annak, hogy a hangszeres népzene hivatásszerű művelése nálunk a cigányzenészeknek jutott; ezzel együtt ők váltak legfőbb örököseivé és hordozóivá a hajdani sokszínű magyar népi hangszeres hagyománynak is.”²⁸ Ennek ellenére az etnikumra vonatkozó szakirodalmi megjelölés fokozatosan elmarad, el egészen **Pávai István**nak a (különben általam is elfogadott) hivatásos falusi zenészekre vonatkozó igen pontos meghatározásáig: „A népi tánczene avatott előadói, a hivatásos falusi népzeneészek a falu társadalmi ranglétráján külön helyet foglalnak el. Hivatásos népzeneészeknek tekinthetünk minden olyan hangszerjátékost, akit fizetség ellenében rendszeresen igénybe vesz a faluközösség, még akkor is, ha nem kizárólag ebből él.”²⁹ Ugyanakkor – véleményem szerint – ez a kérdés azért ennél jóval összetettebb, forráskutatásaim, tereptapasztalataim azt mutatják, hogy a hivatásosság kérdése mellett az etnikus megkülönböztetés igencsak működött és működik a falusi cigánymuzikusok megítélésben.

²⁷ I.m.: 75. A *Magyar Néprajzi Lexikon* számára szerkesztett *hangszeres népzene* szócikkben Sárosi így fogalmaz: „A magyar hangszeres népzenenek abban az állapotában, ahogy azt századunkban megfigyelhettük, két nagy rétegét lehet világosan megkülönböztetni. Egyik rétegnek amatőr vagy legfeljebb félhivatásos parasztnak a művelői, a másik rétegé túlnyomó részben félhivatásos vagy hivatásos cigányzenészek. [...] A hangszeres hagyomány aktív őrzői és művelői ma – nagy általánosságban szólva – a cigányzenészek. Ők a hagyomány keretei közt a kiöregedett paraszti hangszeres zene mellett az időszerűt, az általában rangosnak elfogadott hangszeres népzénet képviselik. [...] A falusi cigányzenészek zenélése tehát része a magyar népzenei hagyománynak. A századforduló tája óta nagy számban keletkezett vonós parasztszámok általában már a cigányokat tekintik követendő mintának.” (Lásd: MNL II.: 1979: 460–461)

²⁸ Lásd: MNL II.: 1979: 461. A hivatásos falusi zenészek működésére „a magyar paraszti társadalom ugyanúgy reagál, ahogy az európai zenetörténetből és az Európán kívüli népek gyakorlatából is ismert: a szórakoztató zenéléssel hivatásszerűen foglalkozó embereket – bár gyakran van rájuk szüksége – nem fogadja be, vagy kiszorítja a maga soraiból. [...] A hivatásos zenészek munkája közben oly mértékben kell közönségéhez alkalmazkodnia – a mulatók szeszélyeinek is alávetnie magát – ahogy azt a társadalmi közösség nagyjából egyenrangú tagjaitól nem lehet megkívánni.” (Sárosi: 1980: 78)

²⁹ Pávai: 1993a: 173.

1.2 Ki számít kalotaszeginek?

„Kalotaszeg neve a magyar néprajzban és a nemzeti kultúra történetében fogalomná vált. A magyar paraszti kultúra egyik leghíresebb, korán felfedezett vidéke, gazdagon árnyalt komplex kultúrával, amelynek minden ága, a zenétől a táncig, a hímzéstől a viseleten át a bútorfestésig vagy a faragásig a közép-európai paraszti műveltség egyik csúcsteljesítménye.” – írja **Fülemile Ágnes**,³⁰ s ezek a mondatok mintegy magyarázatként is szolgálhatnak a magyar néprajz Kalotaszegre vonatkozó gazdag és sokrétű szakirodalmi jegyzékére:³¹ talán nincs a magyar nyelvterületnek még egy olyan tájegysége, amelyről ilyen nagy mennyiségű adattal rendelkezne a kutatás. Ennek a jelentős mennyiségű szakirodalomnak egyik sajátossága, hogy – különböző társadalomtudományi szempontok és módszerek alapján (természetesen a különböző korok és történeti helyzetek által befolyásolva) – folyamatosan próbálja Kalotaszeg táji, történeti és kulturális határait körülírni, ezáltal megragadni a „kalotaszegiség” mibenlétét és definiálni a kalotaszegi identitást.³² Az etnográfiai alapkérdés tehát az, hogy meddig tart Kalotaszeg, azaz mely falvak tartoznak vagy tartozhatnak Kalotaszeghez, illetve ki számít kalotaszeginek?

³⁰ Fülemile: 1996: 65.

³¹ Ennek összefoglalására vállalkozott 2001-ben a kolozsvári székhelyű Kriza János Néprajzi Társaság 1230 címet tartalmazó, Ercsei Judit által szerkesztett *Kalotaszeg bibliográfiája* című kiadványa. Ez a szakirodalmi jegyzék természetesen nem tartalmazza az azóta megjelenő legfrissebb Kalotaszeggel kapcsolatos munkákat, ugyanakkor a bibliográfia hiányosságaira Sebestyén Kálmán hívta fel a figyelmet *Ami Kalotaszeg bibliográfiájából kimaradt* című írásában (In: *Kalotaszeg*. XIII. évf. 3. sz., Bánffyhunrad, 2002: 3–4).

³² Kürti László idézve: „Úgy tűnik, hogy Kalotaszeg szűkítése és bővítése felfedezése óta egy folyamattá vált a magyar néprajztudományban”. (Kürti: 2000: 34) „A Kalotaszeggel foglalkozó kutatások megkerülhetetlen problémája a vizsgált terület körbehatárolása.” – írja Balogh Balázs és Fülemile Ágnes. „A módszeres kutatások megindulásától, Jankó János 1890-es években írt munkájától napjainkig, a szűkebb néprajzi szakma és a szélesebb közvélemény minden újabb és újabb megjelent munka esetében fokozott érdeklődéssel figyeli, hogy a szerző vajon milyen szempontok szerint, mely falvakat sorolja Kalotaszeghez. A gyűjtőpontok megválogatása természetesen tükrözi a diszciplínák és kutatási koncepciók eltérő sajátosságait: más és más szempontok figyelembevétele vezérli a nyelvészt és a néprajzkutatót, a néptánc vagy például a gazdálkodás kutatóját. Kalotaszeg hagyományos felosztásának elfogadása (**Felszeg, Alszeg, Nádas mente**, olykor ezekhez társulva a **Kapus-vidék, Átmeneti-vidék**) szintúgy kiváltja a szakma kételyeit. További bizonytalanságot jelent a **peremvidék** általában kifejtetlenül való gyakori emlegetése.” (Balogh–Fülemile: 2004: 11)

Történetileg „Kalotaszeg neve a Kalota folyóval és a Szil- a XIII. század eleje óta a Kalatha-nemzetséggel függ össze. A Szil-Kalota-nemzetség az Almás-patak két mellékvölgyében volt birtokos Doboka megyében, de területeik ide délre is lenyúlt.” – írja **Balázs Éva** történész.³³ Mint vidéknév tulajdonképpen egy folyóval, valamint egy középkori egyházi és világi közigazgatási egységgel függ össze: „az Almás-vidék, Bánffyhunad környéke, a nagyváradi püspök alatt, mint kalotai főesperesség szerveződött, az 1332–1337-es pápai tizedlajstrom a kalotai főesperességben Hunad (Hunyad), Almas (Almás), Farnos (Farnas), Zentelke, Senkral (Szentkirály), Buken (Bökény), Valkó, Monostor (Gyerómonostor), Dereete (Derite) helységeket nevezi meg.³⁴ A középkorban Kalotaszeg legnagyobb része egy birtokkomplexum, a sebesvári uradalomhoz tartozik. A benne élő jobbágylakosság szolgáltatásait a várnak rója le, mely kezdetben királyi vár, az erdélyi vajda felügyelete alatt, később, 1435-ben, már a losonczy Bánffy-család tulajdona.”³⁵

³³ Balázs: 1939: 26.

³⁴ I.m.: 18–19. Balázs Éva felsorolja a vidék különállását szintén bizonyító világi közigazgatás írásos emlékeit is, megemlítve, hogy a tárgyalt terület több települése is az egykori Bihar vármegyéhez tartozott: „Az egyházi közigazgatási különállás mellett nem hiányzik a világi sem. Almás-monostorának 1238-ban László comes a kegyura. De kiúzi az itteni bencéseket és helyükre premonstreiteket, majd saját káplánjait ülteti. Az ebből keletkező per a pápa elé került. Már 1249-ben, – a közben történt eseményekről nem tudunk, – Föld és Bikal mellett Almást is adományként kapja Pál országbíró, mivel a tatárok bevonulása után a garázdálkodó rablókat kiirtotta. Ekkor ez a három helység, 1356-ban pedig Bedecs tartozik Bihar megyéhez. Tehát Bihar megye akkor még mélyen benyúlik a későbbi Kolozs megye területére, Sebesvár birtokai mellett, az Almás vidékét is magába foglalva. Ha nem Biharra hivatkoznak, úgy más néven mutatkozik a különállás. Így szerepel 1359-ben comitatus Hunyad, ahová érdeklődni jönnek királyi megbízottak a sebesvári várnagy és egy bikali jobbágy pörének körülményeiről.” I.m.: 19–20.

³⁵ I.m.: 24. Balázs Éva részletezi a nagybirtok kezelése és a vidék román lakosságának betelepítése közötti összefüggéseket is: „A nagybirtok kezelése mindig céltudatos. Ahogy a Kapus-patak vidékén az erdélyi püspök, – a Szamostól keletre a Zsuki-család, számos helység urai, jövedelmük fokozására letelepítik az oláhokat, – ugyanezt tapasztaljuk a Kalotaszegen. A Valkói és Farnasi nevet viselő család, mely itt, a vártól független területen nagybirtokos, osztozik 1449-ben Nyirszeg birtokán. Ez a Nyirszeg »intra metas possessionis Walko de novo locata«, tehát új alapítás a színmagyar falu határán belül. Népfölösleg híjján azonban Nyirszegen, melynek másik neve Nagybérc, mint új telepek, oláhok élnek: „Nicolaus Kenezius, Johannes Kerezy, Daan és Stephanus de Inchel”. (Incel oláh falu volt.) A tulajdonosok megállapodnak, hogy mivel „adhuc solummodo quattuor iobagiones essent locati”, négy jobbágycsaláddal nem elégszenek meg és a telepítést tovább fogják folytatni. – Ritka eset, hogy ily pontos szövegezésben fennmaradjon egy falu keletkezése. De bátran feltehetjük, hogy a többi XV. századi oláh helység is hasonló körülményeknek köszönheti létét.” (I.m.: 24–25)

A vidéknév első írásos forrása egy 1443-ból származó oklevél, amelyikben „Kalota, Szt. Király, Mogyorókerék és a már eltűnt, velük szomszédos Himtelke in comitatu Kalathazeg szerepel. [...] 1468-ban és 1475-ben ismétlődik ez az elnevezés (in perinentiis Kalathazeg), mely a XVI. századra úgy leszűkül, hogy már csak magáról Sebesvárról írják: »alio nomine Kalathazeg«, más néven Kalotaszeg”.³⁶ Ugyanakkor a 16. században már magyar nyelvű okiratokban is feltűnik a vidékre vonatkozó Kalotaszeg elnevezés. Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* ötféle jelentéssel közöl 16–19. századi magyar írásos dokumentumokat a „kalotaszegi”, mint a Kalotaszeg tájnév -i képzős származékáról:³⁷ ‘Kalotaszegen lévő’: „Az mi Ke(gye)lmes Vrunck Eo Felge Ke(gyelme)tek által Izent paranczolattiat az Kalotaszegi szalagos Jozagnok, Kemeny Boldisaar Vram kezében ereztése feleol [...] megh ertettem (1623); A kalata Szegi Jószágból [...] későn őstve érkezém meg ide Motsra (1752); A Bontzidai Udvarbiro egy Asztag Árpát ki ád Csépelni a kalotaszegi Mokányságnak tizenegyedib(en) (1788); ‘Kalotaszegen természet’: Csegezi Uram [...] küld 2 véka Kalotaszegi bortot, 1. véka Magyarót (1761); egy cserefa Hordoban Kalotaszegi Borso 3 véka 13 kupa (1819); A’ Gabonásba tanáltatott [...] Kalota szegi nagy szemű Borso (1826) és A’ Gabonásba tanáltatott [...] Kalotaszegi nagy Szemű Lentse (1826); ‘Kalotaszegen gyártott/készített’: veóttwnk [...] kett Zeker fwrez dezhatt Tizenhatodfeleuel Egy forinton [...] Ezer 7 Zaz kalotaszegy sendelt 7 Zazauaal p(er) fl 1 (1621); ‘Kalotaszegen lakó’: Kalóta szegi szegénység hogy a’ mostani nagy adózásra inkább rá érkezhessék, végeztetett hogy a’ Colosi Aknákról Aknai árron elégséges só adattassék számokra, kik-is elégedendő sőt szállitsanak Bánfi Hunyadra s’ ott rakják le (1671); Ezen [...] Kalothaszegi Jobbágjok [...] Nyárban ket hetet kaszával, kettőt sarloval, három hetet Cséppel Maglaskor Idára^a p(rae)stálni tartoznak (1732)”; és végül vezetéknevként vagy származási helyre utaló jelzőként: „Kalotaszegy Benedek (1570); Benedicto Kalotaszeghj (1589); Kalotaszegy Benedekne Anna azzony (1600); Kalota Szeghi Uy fali Martha Tivadar (1691)”.

³⁶ I.m.: 20.

³⁷ EMSZT VI.: 1993: 58.

A hely- és nyelvtörténeti adatok arra utalnak, hogy a „tárgyalt terület a földrajzi és nem a néprajzi értelemben vett Kalotaszeg volt.³⁸ Az etnográfusok Kalotaszege nemcsak a Körös- és Kalota-patak völgye, hanem a Nádas-patak mentén egészen Kolozsvárig nyúlik.” – írja Balázs Éva.³⁹ És akkor ismét feltehető az alapkérdés: meddig is tart az „etnográfusok” Kalotaszege?

Mivel a jelen írásnak nem célja a kalotaszegi régió- és identitáskutatás részletes bemutatása,⁴⁰ válaszként röviden összefoglalom a magyar néprajztudomány legfontosabb, többször is publikált és/vagy hivatkozott Kalotaszegre, mint tájegységre vonatkozó meghatározásait. 1892-ben, az első átfogó jellegű Kalotaszeg monográfiában **Jankó János** azt írja, hogy Kalotaszeg, „mint földrajzi fogalom, könnyen meghatározható, nem más az, mint a Kalota és Körös völgye; s így nem tartozik belé sem a Nádas, sem az Almás völgye, vagy forrásvidéke. Ethnographiailag a Kalotaszeg határainak megvonása már sokkal nehezebb, s ezt ma csak feltevések alapján kísérhetem meg. Azon eredmények alapján, melyeket az alábbi könyvben foglalok össze, bizonyos az, hogy a földrajzilag értelmezett Kalotaszeg a néprajzi Kalotaszegnek ma is magvát képezi, de ide tartozik még a Nádas völgye Kolozsvárig, az Almási Nagy-Almásig; kétségtelen az, hogy az

---

³⁸ A magyar néprajztudomány néprajzi vagy etnikai csoportok kutatásában Kósa László négy, egymástól világosan elválasztható kérdéskör vegyüléséről értekezik, megkülönböztetve a történeti-népi táj- és vidéknevek és a hozzájuk kapcsolódó tájbeosztás, a népnévhez hasonló nevet viselő csoportok, a földrajzi régiók és zónák néprajzi, valamint a kulturális jelenségek térbeli terjedésének kutatását. A történeti-népi táj- és vidéknevek és a hozzájuk kapcsolódó tájbeosztás vizsgálatával kapcsolatban írja: „Minden népre jellemző, hogy történelme során hogyan alakítja át természeti környezetét, ennek a folyamatnak része a környezet névadással történő »birtokbavétele« is. A földrajztudomány szintén alkot tájneveket, ám ezek túlnyomó többsége a földrajz sajátos vizsgálati eredményeit és céljait tükrözi. Ezért a földrajztudomány hivatalos használatú neveit meg kell különböztetnünk a történeti-népi tájnevektől, melyeknek viszont nagy százaléka nem az írásbeli kultúrában keletkezett, és hosszú ideig a beszélt nyelv meg a szóhagyomány tartotta fenn.” (Kósa: 1998: 20) Ezért Kalotaszeget sem lehet kizárólag földrajzi tájnévként definiálni, valószínűleg inkább egy történeti-népi tájnévről beszélhetünk ez esetben is.

³⁹ Balázs: 1939: 25. Balázs Éva szerint egy „csekély mértékben kimutatható népáramlásnak van esetleg része abban, hogy a néprajzi jelenségek éppen a Nádas-pataknál folytatódnak, amelynek környékén a kalotaiakat magába fogadó Türe, Mákó és Daróc is fekszik. E néprajzi egység magyarázatát már azért is keresnünk kell, mert Kalotaszeg területi multja elválik a megye közepe, vagyis a kolozsi főesperesség vidékének multjától.” (I.m.: 25–26)

⁴⁰ A kérdéskör részletes összefoglalására és elemzésére Kürti László vállalkozott a *Kalotaszeg – határ, régió, fogalom* című tanulmányában. (Kürti: 2000: 9–53)

általam átkutatott 34 falu mind Kalotaszeghez tartozik, de hogy a keleti határok hol vonhatók meg, ma még nem tudom, csak valószínűnek tartom azt, hogy a Kolozsvár körül elterjedő magyar nyelvsziget, mely minden felől oláhsággal és szászszal van körülvéve s melyet csak vékony fonalak, kicsiny falvak által jelzett sorok fűznek össze egyrészt a tordai, másrészt a szilágyi magyarsággal, e körülzárt helyzetében ethnographiájában is teljesen egységes.”⁴¹ Hasonlóan fogalmaz **Kós Károly** 1932-ben: „Kalotaszeg eredetileg a Vlegyásza lábánál elterülő azt a kicsiny háromszögletű földterületet jelenti, melyet a Bánffyhunad alatt összeömlő Körös és Kalota vizei fognak be. Tágasabb értelemben – és ma így értelmezzük mi és így maga a kalotaszegi nép is, – Kolozsvármegyének azt a területét, mely a Kolozsvár-nagyvárad vasútvonal, illetőleg országút közén és két oldala mentén Kolozsvártól egészen Csucsáig terül el és amelyet délen a Gyalui-havasok északi, nyugaton a Vlegyásza-havas és a Meszes-hegylánc keleti lába foglalnak be. Ehez az egységes, eléggé zárt és kelet-nyugati húzódású területhez délfelé vékony nyulványban csatlakozik még néhány falu a Gyalu-Járai út mentén egészen Alsó-Járáig, melyeket nép-

⁴¹ Jankó: 1892b: 1–2. Jankó János Kalotaszegre, mint tájegységre vonatkozó körülírása hivatkozási alapként sokáig tartotta magát a magyar néprajztudományban. Volt, aki egy az egyben elfogadta – például Malonyay Dezső, aki 1907-ben Kalotaszeg meghatározásaként felsorolja a Jankó által nevesített 34 falut (lásd Malonyay Dezső: *A magyar nép művészete I. A kalotaszegi magyar nép művészete*. Budapest, 1907.) –, s volt, aki kiindulópontként használta, majd különböző szempontok szerint bővítette – például Kelemen Lajos művészettörténész, aki 1944-ben Kalotaszeghez sorolja a Gyalut Járával összekötő út mentén fekvő településeket, Magyarlónától Magyarlétáig, a Kolozsvártól délkeletre fekvő Györgyfalvát és Ajtonyt, sőt a Kolozsvártól keletre fekvő Szamosfalvát, Szentmiklóst és Dezmért is (lásd Kelemen Lajos: *Kalotaszeg történelmi és műemlékei*. 5 képpel. Kolozsvári Szemle, 1944: 97–112.). Ugyanakkor Jankó – mintegy előrevetítve a későbbi meghatározásokat – maga is tisztában volt azzal, hogy további kutatásokkal az általa körülírt Kalotaszeg határai bővíthetnek: „És most engedjék meg, hogy röviden bevezessem önöket a jövő kutatásainak programjába. Tudom, hogy a Kalotaszeg a tordai és a szilágyi magyarság közt fekszik; látom, hogy ugy arra, mint erre a Kalotaszeg általam átvizsgált tömegéből az oláhság tengerén keresztül magyar falvak sorai huzódnak, melyek így a magyar szigetek közt érintkezést létesítenek. [...] Első kérdés az, e falvak a Kalotaszeghez tartoznak-e vagy sem; vagy felerészben talán a Kalotaszeghez, s felerészben a tordai illetve szilágyi magyarsághoz sorakoznak. Ha a Kalotaszegből indulnék ki vizsgálataimban, egyszerre rövid időn belül megoldhatnám a kérdést.” (Jankó: 1892a: 25)

rajzilag szintén Kalotaszeghez kell számítanunk.⁴² A nyelvész **Szabó T. Attila** szerint is „a tulajdonképpeni Kalotaszeg név történetileg és földrajzilag egyaránt csak a Kalota és a Körös vize közti kis részt jelölte, azt a területet, amely e két folyó partjai és a Gyalui havasok magasodni kezdő szélső nyulványai között terült el. Ma tehát a szomszédos területek jobbára magyar, vagy vegyes magyar-rumén községeit is Kalotaszeghez tartozónak valljuk. Mégis részben e területtel szomszédos magyar községek nagyjában azonos néprajzi jellege, közelebről pedig a szomszédos területek és az említett terület rész népnyelvének egységessége miatt a szorosabb értelemben vett Kalotaszeg határait már a régebbi kutatók is kibővítették.”⁴³ És tulajdonképpen ezeket a meghatározásokat összegzi később, az 1970-es években **Kósa László** Kalotaszeg szócikke: „Kalotaszeg történeti-néprajzi táj Erdélyben, Kolozsvártól nyugatra. Délen a Gyalui-havasok északi, nyugaton a Vlegyásza-havas és a Meszes-hegység keleti vonulata fogják közre. Ma a gyalu-járai út mentén fekvő, népi kultúrájában hasonló néhány köseggel együtt negyven egészben vagy részben magyarlakta református (csupán Jegenye és Bács római katolikus) falu tartozik Kalotaszeghez. Vásáros központja Bánffyhunyadi, nevezetes falvai: Magyarvista, Méra, Gyerővásárhely, Körösfő, Magyargyerőmonostor, Magyarvalkó, Kalotaszentkirály stb. Kalotaszeg három jól elhatárolható területre osz-

---

⁴² Kós: 1932: 9. Kós meghatározta Kalotaszeg közigazgatási és földrajzi határait, valamint írt a tájegység lakosságának etnikai és vallási összetételéről is: „Közigazgatásilag Kalotaszeg zöme Kolozsvármegye bánffyhunyadi, gyalui és nádasmenti járásához, kicsiny északi területe hidalmási járásához tartozik, míg délfelé lenyuló két községe (Tordaszentlászló és Magyarléta) Tordaaranyos vármegye területén fekszik. A területe keskeny ék alakú; az ék hegye Kolozsvár. Innen nyugat felé kb. 55 km. hosszú és ahol a legtágasabb: Bánffyhunyadi táján, talán 20 km. széles. E területnek ma jórészt egységes fajú magyar lakossága részben tiszta magyar, részben vegyes falvakban él, néhány szintiszta román falu által megszakítva. [...] A Kolozsvár közelében, tehát Kalotaszeg keleti részén fekvő Bács, Szászfenes és Magyarfenes községek magyarsága tulnyomóan római katolikus vallású. Az ugyancsak e területre fekvő Szentlászló magyar népe részben katolikus, részben református vallású. A többi kalotaszegi magyarság, a terület közepetáján fekvő és teljességében katolikus Jegenye kivételével, református vallású.” I.m.: 9–10.

⁴³ Szabó T. Attila: 1942: XI–XII. Szabó T. Attila itt helységnevekkel pontosítja is Kalotaszeg feltételezett határait: „Ilyenformán ide számítjuk a Kapus vidéke, a Nádás-mente és az Almás vidéke jó néhány faluját is. Kalotaszeg legnyugatibb pontja eszerint Bánffyhunyadi, illetőleg Magyarökereke, a legkeletibb Kisbács (e ponton Kalotaszeg egészen Kolozsvár tőszomszédságáig ér!); délen a Magyarvalkó, Magyargyerőmonostor, illetőleg Magyar-kapus és Magyar-kiskapus, északon a Bábony, Váralmás és Középlak képezte vonal jelzi Kalotaszeg határát.”

lik: a havasok alatti Felszegre, az Almás-patak melletti Alszegre és a Kolozsvár közelében fekvő Nádas-mentére.”⁴⁴ Kalotaszeg hármás, Felszeg, Alszeg és Nádas mente tagolódását tehát Kós Károly nyomatékositotta, a későbbi szakirodalom pedig kisebb-nagyobb pontosításokkal átvette.⁴⁵ Szabó T. Attila volt az első, aki külön kalotaszegi altájként nevesíti Kapusmentét, sőt ez ügyben kritizálja is a korábbi Kalotaszeg leírásokat: „Anélkül, hogy Kalotaszeg területi értelmezésének bővebb bírálatába merülnék, megjegyzem, hogy egyik terület-meghatározás sem említi a Kapusmentét, holott az itt lévő néhány község (Gyerővásárhely, Magyarokiskapus, Magyarokapus) is idetartozik.”⁴⁶ A strukturalista és összehasonlító módszereket alkalmazó magyar néptánc kutatás már ezt a négyes felosztást követi, **Martin György** summás, etnokoreológiai szempontból helytálló (általam is elfogadott) meghatározását idézve: „A régi Kolozs megye nyugati részén, a Sebes-Körös, a Kalota, az Almás, a Nádas és a Kapus patakok völgyeiben – a mintegy félszáz községben – élő kalotaszegi magyarság a táncban is sajátos értékeket teremtett. Kalotaszeg kisebb tájait – a Felszeget, Alszeget, a Nádas mentét és a Kapus völgyét – a közös táncbeli jegyek fűzik össze, s elkülönültek a környező tájak tánc kultúrájától.”⁴⁷

De a történeti, földrajzi és nyelvészeti, vagy akár közigazgatási, etnikai és vallási szempontok mellett melyek azok az etnográfiai adatok és érvek, amelyek alapján Kalotaszeg, mint önálló kulturális entitás körülírhatóvá válhat? Egy, a kalotaszegi magyar népviseletről szóló kötet előszavában olvashatjuk, hogy írásaikban a szerzők „a **Kalotaszeg** jelölést tömör gyűjtőfogalomként: egy népművészetében, népköltészetében és nyelvjárásában sajátos vidék megjelöléseként, bármilyen földrajzi vagy néprajzi kizárólagosság igénye nélkül használják, mivel sem Kalotaszeg területét, sem gyűjtésünk területét nem lehet vonalzóval körülha-

⁴⁴ Kósa–Filep: 1975: 123. / MNL II.: 1979: 737.

⁴⁵ Mint például: „Kalotaszeg néprajzilag három részre tagolódik. Egyik része a **Felszeg**: a Sebes-Körös és a Kalota háromszöge, Bánffyhunad központtal. A második rész a Körös vizétől északra, az Almás-patak völgye mentén a Szilágyság felé lejtősödő **Alszeg**, végül ettől keletre Kolozsvárig, a Nádas-patak völgye, vagyis a **Nádasmente**. Mivel a Nádasmentébe a párhuzamos Kapus-völgyi faluk is beletartoznak, ezt a harmadik kalotaszegi kistájt Jankó János 1892-ben **kolozsvári átmeneti vidék**nek nevezte.” (Faragó–Nagy–Vámszer: 1977: 6–7)

⁴⁶ Szabó T. Attila: 1942: 4.

⁴⁷ Martin: 1990: 432, Martin: 2004: 59.

tárolni.⁴⁸ Ez az idézet is rávilágít arra a tényállásra, hogy Kalotaszeg tájegységként való körülírása a néprajzi szakirodalomban elsősorban egy-egy adott kutatás céljától és tárgyától, valamint a kutató szemléletétől függ, s kevésbé tükrözi magának a kutatott terület lakóinak regionális identitástudatát.⁴⁹ Így például az egyik legfrissebb Kalotaszegről szóló kötetben a szerzők – szembesülve a kalotaszegi néprajzi táji csoport körülhatárolási módszereinek elméleti problémáival⁵⁰ – a házassági kapcsolatrendszerek alapján szűkítették a tájegység határait: „Kalotaszeg elsősorban egy olyan térben és időben változó emberi kapcsolatháló, amely mindenekelőtt a református vallású, magyar etnikumú paraszti lakosság kapcsolati és kulturális rendszerét jelenti. Ebbe a kapcsolatrendszerbe nem tartoztak bele a táj nem paraszti társadalmi rétegei és a nem református felekezeti csoportjai. E kéttényezős kizárási alapon nem tartoznak bele a nemesi falvak, a korán polgárosult városias iparos és kereskedő rétegek, (beleértve a helyi izraelita vallású zsidóságot is), a katolikus magyarok, katolikus szászok, az ortodox vagy görög katolikus román parasztság és az akár mobil, akár helyhez kötött, többnyire mesterségekkel és muzsikálással foglalkozó cigányság.”⁵¹ Ugyanakkor – érzékelve ennek a meghatározásnak kulturális és szoci-

⁴⁸ Faragó – Nagy – Vámszer: 1977: 6.

⁴⁹ Gyakori, hogy a kutatás által közvetített szemléletek idővel beágyazódnak a tágabban vett közvéleménybe is: ennek érzékletes példája, ahogyan Kalotaszeg „nagyasszonya”, Gyarmathyné Hory Etelka nyomán a mai napig sok helyen olvashatjuk/hallhatjuk, hogy Kalotaszeg addig tart, ameddig a muszuj ér. Kürti László szerint: „A táji jellegek kihangsúlyozása természetesen csak úgy lehetséges, ha a kutatók először meghatározzák, miként és hogyan válogatják ki a speciális jellegeket. Kérdéses marad azonban az, hogy a néprajzi és szokás adatok adják-e meg a terület sajátosságait, mint olyanokat, vagy fordítva, a terület körülhatárolása lévén kapnak bizonyos szokások és néprajzi adatok regionalitást.” (Kürti: 2000: 37)

⁵⁰ A jelen írásnak nem célja a népi kultúra táji kutatásának részletes elméleti áttekintése, ebben a kérdéskörben Kósa László 1998-ban publikált tudománytörténeti és terminológiai összegzését tartom hivatkozási alapnak.

⁵¹ Balogh–Fülemile: 2004: 18. Az idézett definíció indoklása: „...ha a **házassági kapcsolatrendszerek** alapján akarjuk Kalotaszeg határait megvonni, akkor elég egyszerűen és logikusan a következőképpen járhatunk el. A házassági körök hálózata társadalmi, felekezeti és ezzel összefüggően etnikai alapon határolta körbe a táji struktúrát, rámutatva azokra a csoportokra, amelyek a genetikai reprodukció köreit konszenzusosan kialakították, s a csoporton belül egy sajátos kulturális fókusz, olyan ismétlődő cselekvésmódot és vizuálisan megragadható külsődleges jegyeket alakítottak ki, amelyek tudása és gyakorlása a közösség érzetét adta a benne élőknek.” (l.m.: 17–18)

ális szempontokból igencsak vitatható „szűkítetttségét” – a szerzők felvázolnak egy tágabb kapcsolatháló-rendszert is: „Amennyiben a térség társadalmi struktúrájának egészét vizsgáljuk mint az egyének egymás közti kommunikációjának összességét megmutató kapcsolathálót, akkor az előbbi szűkítő értelmezéssel szemben más módon is definiálhatjuk a **tájat mint interakciós színteret**. Ha az élet „ünnepi” oldala mellett a **„hétköznapi” emberi érintkezéseket** is figyelembe vesszük – mint a gazdasági kapcsolatok (vásárkapcsolatok, piac, vándorkereskedelem, helyi boltok, kocsmák, szekerezés, mesteremberek, bérmunka, napszám, részesmunka, cselédkedés, szomszédi segítségnyújtás, patrónus-kliens kapcsolatok, pásztorfogadás, zenészfogadás stb.), de ezen túlmenően az oktatásban való részvétel, a jogi és adminisztratív ügyek intézése vagy a katonai szolgálat –, akkor az emberi kapcsolatoknak egy jóval nagyobb, a társadalmi, felekezeti és etnikai határokon túlnyúló köre rajzolható meg. **Ilyen tágabb értelmezéssel az interetnikus kapcsolatok a táji struktúra szerves részét képezik.**”⁵²

De vajon lehet-e egy adott populáció kutatását ilyen egyszerűen szegmentálni, ilyen módon szétválasztani? Kósa László szerint a „táj” egy olyan területegység, „amelyet huzamosabb ideig állandó kulturális, társadalmi, gazdasági és ökológiai tulajdonságok jellemeznek és ezáltal elválik környezetétől”, s mint ilyent egy több tényezős bonyolult jelenségnek tart, ez pedig „egyetlen tényezővel hitelesen nem jellemezhető. Az egyetlen tényezőt nem csupán egyetlen elemet, hanem akár nagyobb jelenségszerepet is értünk, mely bármilyen terjedelmes, a felsorolt négy fő komponens közül csak egyikhez tartozik.”⁵³ A tájnak nevezett területegység ezért nem jellemezhető kielégítően például kizárólag kulturális vagy kizárólag ökológiai összetevőkkel, bár ez a szakirodalomban nem egyszer

⁵² I.m.: 18. Noha Balogh Balázs és Fülemile Ágnes különböző kapcsolathálózatokról értekezik („Végső soron mind az első megközelítés: a rokonsági kapcsolathálók rajzolata, mind a második módszer: a »mindennapok« kiterjesztett gazdasági-társadalmi-etnikai érintkezéseinek komplex térhálójára releváns megoldást ígérhet egy táji struktúra körbehatárolásánál”. I.m.: 23–24), eltekintenek a szociálintropológiai hálózatkutatásra oly termékenyen ható Eric R. Wolf komplex társadalmakról alkotott elméletétől, miszerint „a komplex társadalmakban három lényeges, párhuzamos struktúra figyelhető meg: rokonság, barátság, patrónus-kliens viszony”. (Lásd Szent-Iványi: é.n.: 3.)

⁵³ Lásd a 38. lábjegyzetet!

előfordul.”⁵⁴ Kósa tájmeghatározása ugyanakkor „tartalmazza a térrel mindenkor összefüggő időtényezőt is”, mint egy adott táj viszonylagosságának egyik fő összetevőjét. Ezt egy igen fontos megállapításnak tartom, mivel a tájalkotó tényezők „találkozása történeti folyamat eredménye, de a mozgás, mely létrehozta, a táj »születésével« nem ér véget. Az egyes struktúrákat felépítő elemek tovább változnak” – írja Kósa, s – „a táj addig azonos önmagával, míg ezeknek jellegadó egyensúlya bizonyos határokon belül fennáll.”⁵⁵ És ha egy adott vidék területét mindig csak egy bizonyos idődimenzióban lehet értékelni, akkor például feltehető az a kérdés, hogyha a Kalotaszeg tájnév már a reformáció előtti időkből ismert volt, miért „mindenekelőtt református vallásúak” a kalotaszegiek, s miért nem tekinthetők annak a római katolikus vallásúak?⁵⁶ Vagy ha csak az utóbbi évszázad Kalotaszegét kutatjuk, akkor hova sorolhatók a tárgyalt terület falvaiban nagyszámban élő (magyar) neoprotestáns közösségek? Vagy ha – a jelen dolgozat tematikájánál maradva – az évszázadok során kialakult, jellemző és egységesnek mondható zenei, tánczenei és tánc kultúrát vizsgáljuk, akkor vajon a jegenyei legényes nem tekinthető kalotaszeginek, mert „katolikus”, a szucsági hajnali sem, mert esetleg kismenések énekeltek, sőt a papfalvi ínvártita (‘forगतos’) sem, hiszen ez a reneszánsz korabeli tánc típus már csak a helyi románság körében ismert? Igaz, **Balogh Balázs** és **Fülemile Ágnes** bevallása szerint: „Itt most a kulturális jegyek hasonlóságáról, stilisztikai kérdésekről egyáltalán nem

---

⁵⁴ Kósa: 1998: 30. Kósa megemlíti, hogy a „négy összetevőnek elméletileg egyenlő a súlya, noha a vizsgálat gyakorlatában alkalmanként eltolódások mehetnek végbe viszonyukban, mert a kutatások egyenetlensége következtében a források és adatok más-más arányban állnak rendelkezésünkre”. Hangsúlyozza, hogy mivel a táji jelleg különbözőségei a magyar néprajz tudománytörténeti örökségeként elsősorban a kultúrában fejeződnek ki ezért szűkséges „a másik három összetevő meghatározó és befolyásoló szerepét az adott lehetőségek szerint mindenkor bemutatni.” A továbbiakban pedig kiemeli, hogy a „komponensek viszonya annyi eltolódást tűr el, amennyi még nem bontja meg a táj jellegzetes egységét. Hiszen a terület egység komponensei vagy összetevői ugyan külön-külön alkotóelemei lehetnek más térbeli szerkezeteknek, de azt a sajátos szerkezeti konstrukciót, amit tájnak nevezünk, egyedi esetben megtörténő találkozásuk és összekapcsolódásuk hozza létre.” (Kósa: 1998: 30)

⁵⁵ Kósa: 1998: 31.

⁵⁶ Jankó János 1892-ben írta: „E kutatások győztek meg egyszer mind arról, hogy a katolikus Jegénye néprajza a Kalotaszeg többi ref. falvaival csaknem teljesen azonos s hogy különbség csak az egyháziakkal kapcsolatos szokásokban nyilvánul.” (Jankó: 1892a: 4)

beszélünk, mert nem is volt szándékunk egy hagyományos kultúra alapú néprajzitáj-meghatározási módszer”.⁵⁷ De lehet-e emberi kapcsolathálókat, meg egyáltalán az identitást kulturális jegyek nélkül kutatni? A „kulturális és társadalmi jelenségek összefonódottsága a valóságban is mindenkor jelentkezik” – írja **Sárány Mihály**, majd a kultúra és a társadalom összefüggéseiről értekezve kifejti, hogyha „abból indulunk ki, hogy a kultúra és a társadalom tartalom és forma dialektikus viszonyában áll, feltételezhetjük, hogy mindenfajta társadalmi tagolódás mentén kulturális szerveződés is lezajlik.”⁵⁸ Egy másik – az identitáskutatással foglalkozó – tanulmányában pedig megjegyzi, hogy „az egyén önmagáról alkotott képe elválaszthatatlan társadalmának az ember önszervezőiről, a világ felépítéséről, saját rendező elveiről alkotott képétől; vagyis kulturális jelenség.”⁵⁹ S ha az identitás eredendően kulturális jelenség, akkor egy multietnikus és kulturálisan sokrétű térség vizsgálatában az interetnikus kapcsolatok kutatása eleve megkerülhetetlen, nem pedig egy „tágabb értelmezés” része. Annál is inkább, mert a megállapítás ellenére, hogy az interetnikus kapcsolatok „a táji struktúra szerves részét képezik”, „érdemes megjegyezni, hogy a magyar-román-cigány vegyeslakta Kalotaszeg vizsgálatával mind a

---

⁵⁷ L.m.: 23.

⁵⁸ Sárány: 2000a: 91. Szerinte azt is „feltételezhetjük, hogy mindenfajta kulturális törvonal létrejöttének háttérében kereshetünk egymástól elváló társadalmi csoportokat, alakulatokat. Tévednénk azonban, hogyha ezeket azonos nagyságrendűeknek fognánk fel. Minden társadalmi csoport létének egyik jellemzője ugyanis, hogy igyekszik a maga másoktól való különbözőségét kifejezésre juttatni. Tehát túlmenően azon, hogy bizonyos csoportfajták teljes kultúrák hordozására is képesek, azoknál alacsonyabb szerveződési szintű csoportfajták is igyekeznek valamilyen fajta kulturális különbözőséget kinyilvánítani, mint különállásuk bizonyítékát, és sokszor nem is spontán módon, hanem tudatosan történik. Ezzel szemben a kultúrának ez természetesen nem sajátja. Ha úgy tetszik, a kultúra objektívebben alakul. Magától értetődően az objektivitás csak viszonylagos. Alakul egyrészt összefüggésben azzal a társadalommal, amely által hordozott, másrészt alakul a saját belső mozgástörvényeinek megfelelően. Ennek következtében a társadalmi határok és a kulturális határok nem okvetlenül esnek egybe nagyságrendjüket illetően. Lehet, hogy ugyanazok a jelenségek, amelyek egy adott társadalmi csoport szemszögéből nézve lényeges kulturális különbség kifejeződései, a kulturális rendszert oldaláról nézve, amelybe tartoznak, elhanyagolható apróságok.” (Sárány: 2000a: 91–92)

⁵⁹ Sárány: 2000b: 108.

mai napig adós a magyar néprajzkutatás”, valamint, hogy „az interetnikus együttlétre csak egy-két elszórt elemzés irányult”.⁶⁰

De létezik-e román⁶¹ vagy cigány⁶² Kalotaszeg? Igen is, meg nem is, ez nézőpont kérdése. Létezhet, ha adott esetekben a helyi román vagy roma közösségi megnyilvánulásokról mint sajtáságosan ehhez a vidékhez kötődő kulturális entitásokról tárgyalunk. Nem létezhet, hiszen a wolfi komplex társadalomvizsgálat, avagy a személyes tereptapasztalataim is azt tükrözik, hogy az itt élő román és roma közösségek nemigen ismerik/nevezik Kalotaszegnek ezt a vidéket.⁶³

S ha már a helyi közösségek önismeretét firtatjuk, szükségszerűen felvetődik az a kérdés, hogy vajon a helyi magyar közösségek miért és milyen mértékben vallják magukat kalotaszeginek? Hogy „a népi kultúra táji tagoltsága hogyan él a falusi társadalmak regionális identitástudatában: hol

⁶⁰ Kürti: 2000: 29. Ugyanerről lásd Balogh – Füilemile: 2004: 11: „Ugyanakkor alig felvetett és megválaszolatlan kérdés Kalotaszeg fogalmának tisztázásához a román és cigány közösségeknek a magyarsággal való együttélése is.”

⁶¹ Itt fontos megjegyezni, hogy a román etnográfiai kutatás számára a *Zona Călata* ('Kalota vidéke') vagy *Zona Huedin* ('Hunyad vidéke') egy kevésbé ismert és kutatott néprajzi tájegység, amelyik területe – a román kutatás történeti és néprajzi szempontjai miatt – igencsak különbözik a magyar leírásoktól, magyarán nem (vagy csak érintőlegesen) azonos Kalotaszeggel. Kürti László fogalmazásában: „...a román néprajzkutatás számára a »Călata«, a »**Depresiunea Călățele**« (Kalotaszeg medence) elnevezés, vagy a »**Huedin**« környék (nem ritkán mint »**Depresiunea Huedinului**« – Hunyadi medence) nem ismeretes annyira, mint a magyar kutatók számára, illetve az egész terület eltörpül a Mőcevidék és a »**mokányság**« fontossága mellett. A román néprajzi munkák nagytöbbsége a »**Munții Apuseni**« térségbe olvastotta be a kisebb régiókat, így köztük Kalotaszeg részeit is.” I.m.: 30–31. (Például ezt a kutatási paradigmát közvetíti a kolozsvári Folklor Intézet és Konzervatórium által 1978-ban közösen kiadott, román–magyar kétnyelvű népzenei gyűjteményes kötet, ahol már a magyar címben is románul van a „tájegység” megjelölve: *Huedin környéki népzene*. A kommunista rezsim erőszakos románosítása nemcsak a címben tükröződik: kissé visszatetsző, ahogyan a Szenik Ilona által szerkesztett magyar nyelvű bevezető tanulmány Kalotaszeg helyett „Hunyad környékéről” értekezik.)

⁶² A kalotaszegi roma közösségek kutatása – a Herrmann Antal és Wliskoeki házaspár munkásságához fűződő ígéretes kezdetek ellenére – ez ideig néhány kisebb tanulmány vagy adalék közlésére szorítkozott. A jelen írás a későbbiekben külön alponthban foglalkozik ezzel a szakirodalmi forráshiánnyal.

⁶³ Kürti László szerint már azért sem lehet román Kalotaszegről beszélni, mert „a román Călățele kifejezés [...], nyilvánvalóan a magyar nyelvhasználatból került át a románba.” Így „inkább csak sejtés, mint bizonyított felfogás az, hogy a magyar Kalotaszeg egyszerűen azért létezik, mint az előbb említett Călățele vagy »zona Huedin«, mert egy jellegzetesen magyar tájegység, és ennek – a magyar néprajztudományban is meghatározó – fontosságát a román néprajzkutatás nem tudja vagy nem akarja elfogadni.” (I.m.: 32)

húzódnak és milyen tényezők jelzik ezeket a többnyire mentális határokat, illetve hol mosódnak egybe ezek a határok.” Mert „a népi kultúra táji tagoltságának eddigi kutatása egy olyan kultúrakoncepciót tükröz, amelyik a kultúrát körülírható és mérhető produktumok összességéként értelmezi, annak inkább tárgyiasult részeit vizsgálja.⁶⁴ Ezzel szemben elemzésem a kultúrát állandó változásában és folyamatában képzelem el, avagy **Fredrik Barth** szavait idézve: »...a kultúra globális, empirikus változottsága folytonos jellegű, s nem tagolható egymástól élesen elkülönülő

⁶⁴ Itt például Kósa–Filep összefoglaló munkájára gondolok: 1975: 37: „...a tájilag-történetileg kialakult csoportok kutatása nem más, mint a magyar népi műveltség analitikus fölbontása.” Ennek a felfogásnak kritikáját fogalmazza meg voltaképpen Kürti is: „...a Kósa – Filep féle régió tipológia nem vesz tudomást a hasonló helyi sajátosságokról, de arról sem, hogy a kisebb belső régiók, bár látszólag a »területiség« elméletét bizonyítják, ugyanakkor az egész Kalotaszeg-elméletet is megkérdőjelezzik. Vagy hogy az »eredeti« hármás felosztás hegemoniára, általánosításra való törekvés, amelyben a helyi jelleg és különbözőségek teljesen elvesznek és semmitmondóvá válnak.” Kürti: 2000: 36. (Megjegyzem, hogy Kósa később, önkritikával élve a népi kultúra táji megosztásának kutatásáról azt írja, hogy „ma már látom, hogy egy heterogén tudománytörténeti hagyomány által formált és megnyugtatóan sosem tisztázott »quasi fogalom« meghatározásával próbálkoztam. Ezért nem azonos felosztási alapúak kategóriáim, hanem különemű kérdések egységes keretbe foglalásának sikertelen erőfeszítését tükrözik. Ma azt is látom, hogy amit a magyar néprajztudomány évtizedek óta néprajzi vagy etnikai csoportok kutatásának nevez, abban legalább négy, egymástól világosan elválasztható kérdéskör gyűl.” (Kósa: 1998: 19) Sőt, miután végigtárgyalja a megkülönböztetett négy komponenst, arra az konklúzióra jut, hogy „a magyar néprajz önmagának okozott nehézséget a néprajzi vagy etnikai csoport terminus bevezetésével. Mind a fogalom tisztázatlansága, mind a fogalomkör heterogenitása, amely azonban egymástól elválasztható tudományos feladatokból tevődik össze, azt a következtetést sugallja, hogy nincs szükség a néprajzi csoport fogalmára.” (Kósa: 1998: 28) Talán ezt a kultúrakoncepciót próbálja megkerülni Balogh Balázs és Fülemile Ágnes, amikor kifejtetik, hogy a „néprajzi táj meghatározásában a tudati elemeknek meg kell jelenniük.” Igaz, ők nem a lokális kultúra elemzésében, hanem „a házassági kapcsolathálókat által szerveződő, egymással közösséget érző, saját öntudattal rendelkező koherens táji körzetek kutatásában” látják „a konzekvensen alkalmazható módszert. A »kollektívum«-ként értelmezett mikrotájak nem feltétlenül különböznek egymástól kulturális jegyekben. A hangsúly nem a kultúrára helyeződik, hanem az önfenntartás, a reprodukció képességére. Egyszerűen fogalmazva addig nevezhetünk egy táji egységet néprajzi csoportnak, amíg rendelkezik a hagyományos házassági kör fenntartásának igényével és lehetőségével. Számos esetben megfigyelhetjük, hogy mi-helyt egy házassági kör bomlani kezd, vele párhuzamosan bomlik a csoportidentitás és a csoportkultúra.” (Balogh–Fülemile: 2004: 24–25) De vajon a reprodukciós folyamatok, a házassági körök, az ehhez kapcsolódó szokásvilág nem tekinthető egy adott kultúra körülírható és mérhető produktumainak? A hagyomány fenntartásának igényét nem egy adott kulturális-társadalmi közeg által kialakított történeti helyzet határozza meg? És a bomlás, mint az identitás és kultúra változása nem természetes folyamat?

integráns egységekké. A kultúrát bármilyen tetszőlegesen kiválasztott populáción belül is folyton áramlásban lévőnek, ellentmondásosnak és inkoherensnek tapasztaljuk, és azt látjuk, hogy különböző módon oszlik meg a különféle pozíciókban lévő személyek között. Ezek a jellemzők éppen a kultúra reprodukciójának sajátosságából erednek: mert noha nagyrészt másoktól sajátítjuk el azt mint a világ értelmezésének és a világban való cselekvésünknek alapját, mégis mint saját tapasztalataink eredője csapódik le bennünk. Kétségtelenül így van ez identitásérzésünkkel is: noha nem magunk találtuk fel, mégis csupán mi magunk alakíthatjuk, a világban való cselekvésünk és másokkal való interakcióink révén.»⁶⁵

Valószínűnek tartom, hogy valamennyi Kalotaszeg-kutató szembesült és szembesül a vidék lakóinak regionális identitástudatával, természetesen kérdés, hogy ez mennyire befolyásolta/befolyásolhatta egy-egy konkrét vizsgálat eredményét. Ugyanis a tájegységre vonatkozó jelentős mennyiségű szakirodalom elenyésző része foglalkozik az identitás problémakörével.⁶⁶ Tény, hogy Kalotaszeg – mint „felkapott”, sokrétű szimbolikus töltettel rendelkező tájegységünk – esetében a tudomány által alkotott (gyakran sztereotip jellegű, s elsősorban a népművészetet érintő) identitásjellemzők visszahatása és elterjedése kézzelfoghatóbb jelenségnek számít, mint az adott közösségek regionális identitása alapján született elemzések, annak ellenére, hogy az elmúlt években publikált kutatásokban mintha hangsúlyosabban teret nyertek volna a regionális identitással kapcsolatos megjegyzések.⁶⁷ Kétségtelen előrelépést jelent a kalotaszegi regionális identitáskutatásban Balogh Balázs és Fülemile Ágnes 2004-ben megjelent kötete, amelyik részletesen, külön alfejezetben tárgyalja a Kalotaszeg-identitás rétegeit „a lokális önazonosság-tudat és a tájszemlélet tükrében”.⁶⁸ Ebben a szerzők „az ott lakók identitása, önelhelyezkedése és a másokról alkotott képe alapján a **Kalotaszeg-tudatnak** (mint regionális tudatnak) **három réteget**” különböztetik meg, azaz a kalota-

⁶⁵ Kőnczei: 2002: 7–8.

⁶⁶ És ezek is többnyire az identitás etnikus vetületére vonatkoznak.

⁶⁷ Például a regionális identitástudatra hivatkozik Kürti László, amikor megjegyzi, hogy „a Bánffyhunyad környéki falvak lakóinak »**Kalotaszeg tudata**« sokkal erősebb, mint a távolabbi falvakban lakóké”, vagy, hogy „a zsobokiak nagy része érezte velem, hogy csak náluk vagyok igazán Kalotaszegen.” (Kürti: 2000: 35)

⁶⁸ Balogh–Fülemile: 2004: 86–95.

szegei identitás régi és új rétegeit, valamint ennek az identitásnak legújabb adoptálót.⁶⁹

Ugyancsak a regionális identitáskutatás hiányával magyarázható szerintem a Kalotaszeg meghatározásokban is fellelhető „átmeneti” vidék, terület fogalmának gyakori használata,⁷⁰ mivel az „átmeneti vidék fogalom használatának megkérdőjelezését bizonyítja az a tény is, hogy a népi regionális identitástudatban nincsenek »átmenetek«, hiszen minden falusi közösség kultúráját sajátjának, önmagát pedig valahová tartozónak érzi. Mindezek alapján az **átmeneti vidék** fogalmának használatát nem tartom helyesnek, mivel véleményem szerint ilyen jellegű tájegység a népi kultúrában nem létezik.”⁷¹ Vagy Kürti Lászlót idézve: „Tehát itt is az kérdéses, hogy meddig kell egy területet lezárni vagy bezárni – milyen kritériumok alapján lehet meghatározni –, hisz lényegében minden terület lehet átmeneti, attól függően, hogy a környező területek milyen szempontból vannak körülhatárolva. Egyszerűen úgy érvelhetnénk: az egész Kalotaszeg egy »átmenet« a Szilágyság és a Mezőség között.”⁷²

És akkor összegezve: meddig tart Kalotaszeg, azaz mely falvak tartoznak vagy tartozhatnak Kalotaszeghez, illetve ki számít kalotaszeginek? Ha a jelenlegi magyar néprajztudomány felől közelítjük meg a kérdést, akkor igazat kell adnunk Kürti Lászlónak, amikor kifejti, hogy

⁶⁹ Szerintük: „**Régi-Kalotaszeg**-tudattal rendelkeznek a térség nyugati felén élők, a Felszegen és az Alszegen (Gyeróvásárhellyel, Középlak nélkül), amit – mint láttuk – a 17. századtól együttesen neveznek a források »Kalotaszegnek«. **Új-kalotaszegieknek** nevezzük a Körös és Szamos vízválasztójától keletre, Kolozsvárig húzódó területen lévő református magyar falvak lakóit, Kis-, és Nagykapussal, Magyarlónával és a Nádas mentével (kihagyva Gyalut, Szászfenest, Egerest, Jegenyét, Szucságot és Kisbácsot). **Legújabb-kalotaszegieknek** hívjuk a Kolozsvártól északra, a Borsa völgye felé átvezető völgyben fekvő Kajántót és a Kolozsvártól délnyugatra, a Fenes völgyében a Jára vizéig húzódó völgy 3 falvát, Magyarfenest, Tordaszentlászlót, Magyarlétát.” Elemzésük legfontosabb szempontja „az ott lakók identitásának régisége, kohéziója, struktúrája volt.” (I.m.: 87) Véleményem szerint – ahogyan már említettem – nem lehet identitást kulturális jegyek nélkül kutatni, ezért bizonyos fenntartással kezelem ezt a Balogh–Fülemile tipológiát, mégis kihangsúlyozom fontosságát, hiszen a népi kultúra táji tagoltságának vizsgálatában megkerülhetetlen az ott lakók regionális identitásának figyelembevétele.

⁷⁰ Kőnczei: 2002: 9: „Megérzésem szerint az átmeneti vidék fogalmával azokat a területeket, közösségi kultúrákat próbálta az eddigi szakirodalom definiálni, amelyek az analitikus, történeti-összehasonlító módszert alkalmazó kutatás számára kivételeknek, és ezért nehezen »besorolhatónak« tűntek.”

⁷¹ I.m.: 10–11.

⁷² Kürti: 2000. 39.

„a magyar néprajzkutatóknak mind a mai napig eltérő véleményük van arról, hogy milyen szempontok alapján határolják körül Kalotaszeget. Ezt vagy úgy tették, hogy elfogadták a már meglévő határokat, vagy pedig a saját maguk kutatásai alapján tettek hozzá vagy vettek el belőle. A felfedezett sajátosságokkal pedig vagy megerősítették, vagy pedig ha a szerző úgy vélte jónak, akkor megdöntötték a meglévő határokról írt elméleteket.”⁷³ Ha pedig a regionális identitás felől közelítjük meg a kérdést, akkor az igen leegyszerűsödik: az számít kalotaszeginek, aki saját magát, illetve kölcsönösen szűkebb-tágabb kulturális és társadalmi közegét annak tartja.⁷⁴

1.3. A tárgy meghatározása

De akkor tulajdonképpen kik is a kalotaszegi cigányzenészek? Ha „tudományosan” adekvát választ próbálok megfogalmazni, akkor a felsorolt etnográfiai definíciók közül kiemelem és összefűzöm Pávai Istvánnak a hivatásos falusi zenészekre, valamint Martin Györgynek Kalotaszeg

⁷³ I.m.: 40. Kürti egyúttal bírálja azt a gondolkodásmódot, amelyik alapján „a területeket és a határokat, melyekkel elválasztjuk a területeket egymástól, különös szimbolikus erővel ruházzuk fel, mintegy ranglétraként csoportosítva azokat, míg másokat egybemosva lealacsonyítunk. Így bizonyos területek s határok különös fontosságot kapnak – mint ahogy az ott lakók is a sajátos definíció alapján lesznek elkönnyelve –, melyek aztán a területeket kiemelik a szürkeségből és mitikus magasságba aposztrofálják.” (I.m.: 40) Kürti itt a városi táncházások „kalotaszegi táncrendjét” említi olyan példaként, ahol elkerüli a figyelmet az, hogy „Kalotaszegen is vannak központok és kisebb tájegységek, sőt közösségek, [vagy akár személyek – fogalmaznám én tovább] melyek nem rendelkeznek ilyen globálisan kialakított sztereotip mozgás- és zenei kultúrával, hanem más hang- s mozgáskincs a jellemzőjük.” (I.m.: 41) Továbbá élesen kritizálja egyrészt Kalotaszeg etnikai szempontból szinte kizárólagos etnográfiai megközelítését: „Hol van az előírva, hogy egy terület, mint Kalotaszeg, csak mint magyar régió élhet a tudományban? Hol vannak a románok, szászok vagy a cigányok, akikről jóformán semmit sem tudunk meg az elmúlt száz év néprajzi elemzéseiből?”; másrészt pedig a kutatás homogenizáló és funkcionalista törekvését: „Míg a kalotaszegi tér egy távoli néprajzi kultúrának van mitizálva, addig a valós terület igen is közel áll a magyar néprajztudomány központi problémájához: egy homogenizáló és egy funkcionalista törekvéshez, mely nem tud, vagy nem akar bizonyos kényes kérdéseket megoldani.” (I.m.: 41)

⁷⁴ Az ily módon leegyszerűsített kérdésfeltevés fogalmazódik meg voltaképp Kürti tanulmányzáró mondatában is: „...elért-e oda a magyar néprajzkutatás s tud-e valójában választolni arra a kérdésre: hol van a határ kutatási területünkön, hol tudományos elméleteinkben, hol a művészeti fogalomban, és hol az ott lakók szemantikai és tudati térképén?” (I.m.: 41)

etnokoreológiai körülírására vonatkozó, általam is elfogadott meghatározásait, mindehhez hozzáteszem a rendelkezésemre álló forrásanyagok és tereptaszalataim adataiból származó tényállásokat. Ezek alapján **kalotaszegi cigányzenésznek tekintem azt a hivatásos falusi népzeneeszt, akit fizetség ellenében rendszeresen igénybe vesz a faluközösség (még akkor is, ha nem él kizárólag muzsikálásból), aki hivatása révén szociálisan kettős periférián él,⁷⁵ azaz jól behatárolt helyet foglal el mind a helyi többségi (magyar és/vagy román) társadalom, mind a saját, roma közössége ranglétráján, s aki annak a hagyományos, közös táncbéli és zenei jegyek által összefűzött tánc- és tánczene-kultúra avatott előadója, ami összeköti a régi Kolozs megye nyugati részén, a Sebes-Körös, a Kalota, az Almás, a Nádas és a Kapus patakok völgyeiben fekvő, mintegy félszáz községében élő, illetve a felsorolt vidékekkel kulturális és társadalmi kapcsolathálóban álló szomszédos területek magyar, román és cigány lakosságát.** Ha pedig – ez esetben nemcsak regionális, hanem etnikus, sőt szakmai – identitás kézenfekvőbb és egyszerűbb megközelítése, magyarán az érintettek véleménye alapján próbálok megválaszolni a kérdést, akkor **kalotaszegi⁷⁶ cigányzenésznek tekintem azt a muzsikust, aki saját magát annak vallja, s aki-nek ez a vállalt identitása szűkebb-tágabb környezetében is tükröződik.**

---

⁷⁵ Kőnczei: 2003: 128: „A kettős periférián való létükön azt értem, hogy mivel etnikus közösségüknek egyfajta elit rétegét alkotják, azaz gazdagabbak és bizonyos »értelmiségi« tudással rendelkeznek saját etnikumukhoz képest, ezen belül is periférián vannak, viszont a többségi társadalom is – szolgáltatásaik hasznélvezőiként – csak »megtűri« őket, természetesen a periférián.”

⁷⁶ Természetesen gyakran előfordul, hogy Kalotaszeget mint tájegységet, nem tudják nevesíteni, hanem másképpen írják körül a szóban forgó vidéket, vagy csak egy bizonyos falu zenészeként határozzák meg magukat.

2. Adatok a kalotaszegi cigányzenészek 20. századi működéséről

A következőkben megpróbálom a rendelkezésemre álló forrásanyagok alapján összefoglalni a kalotaszegi cigányzenészek 20. századi működését érintő adatokat, majd értelmezni a kutatás írott dokumentumait (vagy éppen a szakirodalmi forráshiányt), s végül felvázolni egy, a témára vonatkozó hálózatelemzés esélyeit.

2.1. A kutatás rendelkezésére álló adatok

A jelen kutatás rendelkezésére álló adatok, források különböző szempontok szerint csoportosíthatók.⁷⁷ Az első, és egyben legfontosabb kategóriát a személyes, kölcsönösen „egyenrangú” partneri ismeretség során szerzett ismeretek, információk alkotják,⁷⁸ majd az ezekre alapozó konkrét gyűjtések, interjúk.⁷⁹ A kutatás szempontjából kiegészítő jelleggel bírnak a már kevésbé partneri, de még a személyes kontaktusok csoportjához tartozó zenészismeretségek: a különböző hagyományos táncsemények (például bálók, lakodalmak) vagy (főképp etnokoreológiai) gyűjtések vagy akár

⁷⁷ Ezúttal szeretném megköszönni a kolozsvári Boros Lóránd, a gyalui Török-Csingó Adorján és a mérai Varga Zsolt barátaimnak az anyaggyűjtés folyamataiban nyújtott segítségét, a türei Lengyel Lászlónak pedig az utólagos pontosításokat.

⁷⁸ A közös muzsikálások, táncolások során tizennyolc kalotaszegi cigánymuzsikussal – a bánffyhungyadi Varga István „Kiscsipással”, a bogártelki Boros-Czilikák közül Boros Gyulával, Czilika Gyulával és Róbert fiával, Czilika Bélával, a Kisbácsban élő idős és ifjú Fodor „Netti” Sándorral, a Kolozsváron élő Berki Viktorral, Pusztai Aladárral, Sztojka Jánossal és Urszuly Kálmánnal, valamint a mérai „Árusok” közül Berki Ferencsel, idős és ifjú Berki Bélával, Berki Árpád „Pipivel”, idős, ifjú és még ifjabb Tóni Rudolfal – sikerült baráti, partneri, sőt, idősebb (és sajnos az utóbbi években elhunyt) részükkel mester–tanítvány viszonyba kerülnöm, s ezt a viszonyt kötetlen beszélgetések formájában ápolnom. Tulajdonképpen erre a viszonyra építettem a jelen kutatás terepmunkáját: a közvetlen, mondhatni „kollegiális” ismeretség nagyban megkönnyítette az interjúk elkészítését.

⁷⁹ A felsorolt zenészek közül három zenekarvezető primás, az idősebb korosztályhoz tartozó Berki Ferenc „Árus” (1931–1995) és idős Fodor „Netti” Sándor (1922–2004), illetve a náluk jóval fiatalabb Czilika Gyula (szül. 1958-ban) a jelen kutatás három kulcsadatközlője, velük sikerült hosszabb, többszöri alkalommal készülni, s az adott témát érintő interjúanyagot felvennem. „Árus” és Czilika Kalotaszeg két reprezentatív 20. századi zenészcsaládjának képviselője, „Netti” pedig az 1990-es évek második felére szinte az egyetlen koridős aktív cigánymuzsikusa volt a vidéknek.

néptáncalálkozók, táncházak és táncházatörök alkalmából, sőt akár a kalotaszegi cigánymuzsikusok kapcsolathálózatára oly jelentős hatással bíró kolozsvári „úri” roma zenészekkel létrejött találkozások.⁸⁰

A következő, szintén jelentős csoporthoz azok az adatok sorolhatók, amelyeket az általam megismert zenészközösség, valamint a nem muzsikus vagy nem roma helybeliek emlékezete tárol/tárolt,⁸¹ s ezekhez mintegy kontrollanyagként kapcsolódnak a régebbi etnográfiai gyűjtések jegyzetanyagai.⁸²

A kutatás harmadik csoportját az írott források alkotják: a bogártelki-nádasdaróci, gyalui, magyarlónai és mérai anyakönyvek, valamint a 20. század helyi sajtójának⁸³ tanulmányozásával az adott téma történeti dimenzióit próbáltam feltérképezni, a vonatkozó szakirodalom megismerésével pedig a kalotaszegi cigányzenészek etnográfiai leírását szerettem volna áttekinteni és összefoglalni. De mivel ez utóbbi munkafolyamat szembesített egyrészt a szakirodalmi forráshiánnyal, másrészt a magyar néprajzi gondolkodás szemléleti korlátjaival, vállalkozásom csak a „hogyan nem írtak a kalotaszegi cigányzenészekről” összefoglalására szorítkozhatott:

⁸⁰ A felsorolt típusú eseményeken keresztül személyesen megismerhettem a bánffyuhnyadi Varga Márton „Csipást”, Varga Pétert és Gálfi Lajost, a bogártelki Ármán Tibort, Czilika Jánost, Czilika Bélát és Czilika Ödönt, a szászfenesi „Toska” Muza Józsefet és Ötvös Józsefet, a gyervásárhelyi Nónika Miklós „Hitlert”, a mérai Sütő Andrást, a váralmási Ötvös Attilát és Zágor Árpád „Pipit”, s nem utolsósorban a kolozsvári vendéglőkben játszó ifj. Ármán Lajost, Bárdi „Dani” Lászlót, Ţurca Elecut-ot vagy ifj. Lakó Alexandru „Ţuţaşu”-t stb.

⁸¹ Gondolok itt például a különböző beszélgetések során felelgetett, megemlégett „rég” zenészekről szóló adatokra, történetekre.

⁸² A kutatás szempontjából elengedhetetlennek minősült a MTA Zenetudományi Intézet Néptánc és Népzenei Osztályok Archívumának átnézése, de értékes információkat tartalmaznak az elmúlt évtizedekben publikált kalotaszegi népzenei gyűjtések, hangfelvételek is. Ugyanakkor lehetőségem nyílt más, korábbi gyűjtések – elsősorban testvérem, Kőnczei Csilla gyűjtéseinek – feldolgozására és használatára, amit ezúttal is köszönök.

⁸³ Lásd: *Kalotaszeg* (1890–1891), *Bánffyuhnyad és vidéke* (1899–1900), *Kalotaszeg. Képes-hetilap* (1912), *Erdély Népei* (az EKE *Erdély* lapjának néprajzi melléklete, 1892–1948), *Kalotaszeg* (új sorozat 1990-től).

2.2. *Hogyan nem írtak a kalotaszegi cigányzenészekről?*

A kalotaszegi cigányzenészekkel (s általában a vidék roma lakosságával) nemigen foglalkozott ez idáig a magyar néprajzi szakirodalom. Pedig a 19. századvég helyi sajtójában közölt értékes adalékok még felvillantották egy kecsgetető folytatás lehetőségét, viszont ezzel a későbbiekben sem a tudományosság, sem a közművelődés nem élt.

2.2.1. A kalotaszegi cigányzenészekre vonatkozó első közlések **Herrmann Antal** nevéhez fűződnek, aki 1890-ben a *Kalotaszeg* folyóiratban, „népköltési adalék”-ként *Kalotaszegi cigány népdalok*-at publikált sorozatban.⁸⁴ Herrmann a közreadott cigányszövegek és magyar nyelvű fordításai mellett a gyűjtés helyszíneit, valamint adatközlőit is megemlíti. Így 1890. augusztus 24-én – többek között – értékes információkat olvashatunk a váralmási cigányzenészekről: „Ezt a hat dalt Eötvös Bercki, a nagymási igen jóra való és messze vidéken híres és kedvelt cigánybanda gavallér primása írta le számomra. Nagymáson két cigány utcza van. Az arisztokrata cigánynegyedben (zeneutcza) 15 muzsikus család székel, a másikonban (kovácsutcza) körülbelől szinte annyian, de polgári foglalkozásu mester emberek laknak, a kik alkalomadtán nem irtóznak a kapanyéltől. Mindannyian derék, jóra való emberek, a kik a kulturéletben sem feledkeztek meg cigány nyelvökről és szokásairól.”⁸⁵ A sorozat lapalji jegyzetében később név szerint megismerhetjük „Eötvös Bercki bandájának” néhány tagját is. Például 1890. augusztus 31-én: „Magyar-Nagy-Zsomboron

⁸⁴ Lásd *Kalotaszeg. Bánffy-Hunyad és vidéke közművelődési, közgazdasági és társadalmi érdekeit képviselő heti lap*, felelős szerkesztő Bölöni László, fõmunkatársak Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka és Herrmann Antal. Szoros összefüggést feltételezhetünk Herrmann gyűjtéseinek közlése és a cigánykutató József főherceg lapnak nyújtott pártfogása között. A főúri mecénás érdeklődési köréről, a konkrét anyagi támogatásáról, valamint a Kalotaszeg szerkesztőjéhez fűződő személyes viszonyáról tanúskodnak az alábbi idézetek: „... bátorságot veszünk magunknak, József főherceg ur ő fenségének, a világhírű cigány tudósunk lapunk egyik munkásához írt cigány levelét részben közölni” In: *Kalotaszeg*. I. évf., 1. sz., Bánffy-Hunyad, 1890: 10; „A »Kalotaszeg« előfizetőinek névsora a következő: József főherceg ő cs. és kir. Fenség, Alcsuth 10 frt....” In: *Kalotaszeg*. I. évf., 8. sz., Bánffy-Hunyad, 1890: 106.; „József főherceg az egyik levelében panaszodik is, hogy a cigány nyelv iránt nem érdeklődnek Magyarországon, csupán Herrmann Antal tanár és Gyarmathy Zsigáné” In: *Kalotaszeg*. II. évf., 4. sz., Bánffy-Hunyad, 1891: 36.

⁸⁵ Herrmann: 1890: 45.

énekelik. Dombi András, az Eötvös Berczi bandájának brácsosa diktálta.⁸⁶ 1890. szeptember 21-én: „Ez öt dalt számomra Dombi József, az Eötvös Berczi bandájának kis bőgőse jegyezte fel.”⁸⁷ Majd 1890. október 5-én ismét: „Nagy-Almásón énekelik. E dalokat számomra Dombi József, az Eötvös Berczi bandájának kis bőgőse jegyezte fel.”⁸⁸ 1891. január 18-án pedig: „Nagyalmásón énekelik. – Dombi Dénes kisbőgőstől.”⁸⁹ Sőt, az 1891. augusztus 15-én közreadott „Eötvös Berczi nagyalmási cigányprimás versei saját bandája tagjaira” alapján következtethetünk a századforduló váralmási cigányzenekarának felállítására is – „Eötvös Berczi bandája” valószínűleg prímhegedűs, segédprímás, brácsás (kontrás), gordonkás, nagybőgős és cimbalmos összetételű volt:

„I. Del o brisind, virágzinyi,
Ák’ o Berczisz mulátinyi
Ke Jegenye feredőve,
Tháj vo pél é buté berje.

Esik eső, virágozik,
Lám, a Berczi mulatozik
Jegenyei feredőben,
Sört is iszik hozzá bőven.

II. O Károly o báró,
Tho sero czinini:
Tháj káná gordonolinyi,
E gordoná srofolinyi.

Oh a Károly milyen derék,
Csak a feje piczinyke még;
Mikor bőgőznie kénék,
Csavarja a bőgő fülét.

III. O László káná rusél,
Hegedüvész phágérél,
Tháj vo ákor zorén pél,
Tháj nányi lész, szo kérék.

Mikor haragszik a Laczi,
Hegedűjét zúzza-töri;
Nincs mit tegyen, mit csináljon,
Nagyot iszik haragjában.

IV. O Dombi hin brácsásisz,
Káná kámél, kontrásisz;
Tháj phérászá but kérék,
Ándo basaipó szovél.

De a Dombi brácsán játszik,
Hogyha akar, kontorázik;
Nagyon sokat tréfálozik
S játék-közben el-elalszik.

⁸⁶ Herrmann: 1890: 55.

⁸⁷ Herrmann: 1890: 92.

⁸⁸ Herrmann: 1890: 118. Különböen Herrmann egy korábbi lapszámban két Dombi József által elmondott cigány népmesét is közöl, lásd Herrmann Antal: *Tárca*. In: *Kalotaszeg*. I. évf., 5. sz., Bánffy-Hunyad, 1890: 67–69.

⁸⁹ Herrmann: 1891: 24.

V. Áko Lukács bájárdó, Hin lász brinzá tháj mánró, Tháj vo várekász ke dél, The rusél, opre csudél.	Nézd, a Lukács milyen nyalka! Van kenyere és turója, Ad, ha kedve van neki, Ha haragszik: felveti.
VI. Áko Jozsisz henczeginyi, The topánká recseginyi, The gordoná phágergyász lá, Thaj pálé gyebe kérgyász lá.	Nézd a Józsit, hogyan henczeg, Topánkája csakúgy recseg, Gordonkáját összetörte Megcsinálni alig győzte.
VII. Áko Jaskász czimbalmosisz, Tháj vo zsál po sorozásisz, Szuglágyszké ándré lén lesz The Vonyiczá rovárél lesz.	Nézd a Jóskát, a czimbalmost, Sorozásra megyen ő most. Be is vették katonának: Hull a könnye Eviczának.
VIII. Dél o brisind virágba, Áko Kaskó májtjárdo. Ko Egeresisz sze pél, Tháj nányí lesz, szó kérél.	Esik eső a virágra, Ehol Kaskó jól berugva Iszik folyton Egeresen, Mit csináljon, mit is teygen!

(Fordította Heltai Nándor. Közli Herrmann Antal.)⁹⁰

Ugyanakkor feltételezhető, hogy a néprajzkutató Herrmann Antal és a cigányprímás Eötvös Berczi kapcsolata nem szorítkozott csupán egy „szokványos” gyűjtő–adatközlő viszonyra: a közlések arra utalnak, hogy a váralmási cigányzenekar a Herrmann által népszerűsített jegenyei fürdő- és üdülőhely szolgáltató zenekara lehetett. Részlet a *Kalotaszeg* mellékleteként megjelenő *Jegenyefürdő Értesítőjéből*: „Jegenyefürdői állandó színház. A Jegenyefürdőn üdülő magyar szellemi munkások védnöksége alatt. ELSŐ ÜNNEPÉLYES DISZELŐADÁS [...] 1891. július 26.-án [...]

⁹⁰ Herrmann: 1891: 274–275. A Herrmann által közölt versek cigány olvasóközönségéről tudósít a korszellem stílusában Jankó: „Egy alkalommal nyomorult oláh falu végén, vándorcigányok tanyáján láttam egy öreg dádét, a mint egy sereg fiatalabb dádénak felolvastott. A szavakat nem értvén, közelebb mentem hozzájuk s ott meglepetéssel láttam, hogy a cigányok a »Kalotaszeg«-et olvassák. És ez a meglepő tény abban lelte magyarázatát, hogy a lap cigányverseket közlött az eredeti cigány szövegben, (magyar fordítással együtt.)” Jankó: 1890: 1693.

A szüneteket Eötvös Berczi első jegenyefürdői nemzeti zenekar művészi játéka töltibe.”⁹¹ Eötvös Berczi zenekarának jegenyei megfogadásáról tanúskodik Jankó János érzékletes és humorosnak szánt „fürdőtárcája”,⁹² továbbá egy 1891. július 19-én közreadott énekszöveg,⁹³ valamint egy fővárosi vendégénekesnő zenekari kíséretének „sajátos”, helyi biztosításáról szóló tudósítás is.⁹⁴

Herrmann gyűjtéseinek közlési módjától igencsak különböznek a kortárs **Czucza János** és **Jankó János** írásai, amelyek mintegy előrevetítik a kalotaszegi cigányzenészek későbbi szakirodalmi „névtelenségét”. Czucza 1891-ben a *Kalotaszeg* folyóiratban sorozatot publikált, *Kalotaszegi népszokások* címmel, s lejegyzéseiben néhány fontos, de „névtelen” adalékkal szolgál. Így 1891. február 8-án megtudhatjuk, hogy Zentelkén a karácsonyi táncot szervező „bejáró legény” feladatához tartozik, hogy „...a cigányokat ő kormányozza, a társaság pénzéből ő fizeti”.⁹⁵ 1891. március 19-én felveti a kérdést, hogyha: „A jó kedv meg van, a szállás meg van, leányok vannak, a cigány húzza, – mi kell még egyéb a tűzvéru fiatalágnak?”⁹⁶ Szintén

⁹¹ Lásd: *JEGENYEFÜRDŐ ÉRTESÍTŐJE*. (A „Kalotaszeg” melléklapja) I. évfolyam 1–2. szám. Jegenyefürdő 1891. július 27–28.-án Kiadja a jegenyei gyógyfürdő igazgatósága. A hirdetés a negyedik oldalon olvasható.

⁹² Jankó: 1890: 1694: „A fürdői élet kedves, mert fesztelen. Bánkódó és nem bánkódó szerelmesek és szerelemteleneké itt az élet. A főszerelmes szerepét azonban a cigánybanda primása, Berci játssza; ő szerelmes abba az arcképbe, melyet mindig a szíven hordoz, ezenkívül szerelmes a nyeszenyuszájába, no meg a fürdő minden hölgyvendégébe, kikkel azonban ezt csak a legkellemesebb módon, zene által érezteti. Berci cigány azonban másról is nevezetes, ő a posta. Az egyik fürdővendég egy este szerenádöt kapott. Persze másnap már a verebek is csiripelték a dolgot, megtoldva azzal, hogy Berci primás a tisztítás végett ajtó elé állított cipőket is megcsókolta. Jött egy ünnep s a kedves fürdővendégnek megint kílátása volt egy szerenádra. A multság a nagyteremben éjfélig tartott, s két óra-
kor csakugyan megszólalt a szerenád. Berci cigány azonban megint különös vonzalmat érzett a cipő iránt, de most már azt is követelte, hogy az egész banda megcsókolja azt a cipellőt. Berci cigány kezdte; a többi különös kétes mosollyal hajtotta végre a ráerőszakolt műveletet. Végre az utolsó, a kis cimbalmos megszólal: – Hej Bercsi! Nem csipellő ez, hanem férfi csipő!”

⁹³ Herrmann: 1891: 245: „Eső esik, virág fakad; / Lám, a Berczi hogyan mulat / Jegenyei feredőben, / S iszik hozzá sört jó bőven.”

⁹⁴ Lásd (valószínűleg, mivel a szerző nincs feltüntetve!) Herrmann: *Tárcza. Kirándulás Jegenyébe*. In: *Kalotaszeg*. II. évf., 32. sz., Bánffy-Hunyad, 1891: 268: „Messziről jött a mi kalotaszegi fürdőnkre, éppen Budáról. Ha rosszul húzta a cigány, megigazította bájos énekével a nótát a kis lány, s a mit a cimbalmos nem tudott, arra megtanította igézetes hangjaival.”

⁹⁵ Czucza: 1891: 47.

⁹⁶ Czucza: 1891: 111.

táncalkalmakról értekezik 1891. április 19-én, ahol megjegyzi: „Frustuk után mindnyájan zeneszó mellett templomba mennek. A cigány, az csak künn marad eklézsián kívül; vagy a közeli csapszékbe, vagy házba menekül a hideg elől. Templomozás után a »szintérem« előtt tánczra perdül legény, leány.” Majd, miután délben a szállásadó gazda megvendégeli a fiataltságot: „Ima után – »szabad hozzá nyulni!« – mindenki evéshez lát, szó nélkül, csak a cigány huzza minden asztalnál ülő vendégnek rendre kedvencz nótáját egy-két garas hurpézért...” s csak „Ebéd végeztével esznek a »fenjárók«, a zenélők. Szolgálják a jóllakottak.”⁹⁷

Hasonlóan fogalmazza észrevételeit Jankó János a kalotaszegi házasságkötés szokásainak bemutatásakor: „Az utcán legelő a násznagy és vőlegény, mögötte a rokonság, a mögött a muzsikusok (zenészek, hangászok, cigányok) vonulnak.”⁹⁸ Majd: „E kibucszúztatás után muzsikaszóval és gyalogszerrel mindkét fél a templomba megy.”⁹⁹ Később: „A menyasszonyért menő kocsni előtt a férfiak vonulnak gyalog, muzsikaszóval, míg a leány muzsikusai már otthon huzzák a leányháznál.”¹⁰⁰ És végül: „Ezt követi a menyasszonytáncz, amely alkalommal két tányérban gyűjtenek pénzt, egyiket a menyasszony, másikat a cigány részére.”¹⁰¹

Az 1899–1900 között megjelenő *Bánffyhunyard és vidéke* hetilap¹⁰² is inkább csak megjegyzések, valamint kuriózumok szintjén foglalkozik *Különfélék* rovatában a cigányzenészekkel, mint a jókedvű mulatozások nélkülözhetetlen kísérőivel. Így 1899. július 23-án, egy magyarvalkói „batus” mulatság meghívójából megtudhatjuk, hogy „A zenét a gyalui zenekar

⁹⁷ Czucza: 1891: 139–140. Ezeket a mondatokat szóról szóra közli Jankó János is („Nagy-részét Czucza Jánosnak a »Kalotaszeg«-ben közölt tanulmánya nyomán.”) (Lásd Jankó: 1892: 169–180)

⁹⁸ Jankó: 1892b: 142. Jankó János csak monográfiájának harmadik, *Családi ethnographia* című részében „nevesít” cigányokat, igaz, a közölt kalotaszegi cigánycsaládnevek a későbbi kutatások számára értékes adatként szolgálnak: „...prototyp cigánynevek a következők: Dobos, Ötvös, Rézműves, Csucsuj, Czilike, Czunguj, Berki, Grunzó, Kalános, Dombi.” (I.m.: 117)

⁹⁹ I.m.: 151.

¹⁰⁰ I.m.: 152.

¹⁰¹ I.m.: 156. Jankó könyvében az *Egyéb szokások* alatt tárgyalja a kukoricahántást is, ahol megállapítja, hogy a „Czigányok rendre járnak s minden gazdánál kimuzsikálják részüket.” S hogy a „czigány díja: egy véka csós kukoricza.” (I.m.: 185)

¹⁰² Lásd *Bánffyhunyard és vidéke. Társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági heti lap*, felelős szerkesztő, később egyben laptulajdonos Dr. Davidovics Sándor.

szolgáltatta.¹⁰³ Augusztus 10-én, egy, a bánffyhunyadi „Tigris” szállóban megtartott „nagy lakzi” tudósításában olvashatjuk, hogy „Czigány mellett jó bor mellett még késő éjjel is folyik a táncz, hangzik a jókedv.”¹⁰⁴ A következő lapszám augusztus 17-én *Jelenet az éjből* címmel közöl egy éjszakai zenés szerenádról beszámolót,¹⁰⁵ majd augusztus 24-én a bánffyhunyadi tűzoltók „Ágazat” erdei majálisa a téma, ahol „délután 3 órára, midőn a cigányok a helyszíntre értek a jókedv legmagasabb tetőpontján volt. [...] Éjjelig tartott a táncz és a szép rendben haza szállongó párok vidám nótáitól még sokáig viszhangzott az erdő.”¹⁰⁶ November 16-án egy bizonyos Dódics *A világ vége B.-Hunyadon* címmel közölt tárcájában megjegyzi, hogy „Ellenben a cigány nagyon busan huzta a Tigrisben. Bizonyosan valamelyik szerelmes ifju bucsuzik ettől a rózsaszínű világtól...”¹⁰⁷ A lap február 8-án, a századforduló első hunyadi iparos báljáról tudósít: „szokásos báljukat f. hó 3-án tartották meg az iparosok a »Tigris« szálloda emeleti nagytermében és mellékhelyiségeiben. A terem megtelt, a cigány folyton huzta a talp alá valót s folyt is a tüzes táncz kivilágos viradtig.”¹⁰⁸ Február

¹⁰³ In: *Bánffyhunyard és vidéke*. I. évf., 1. sz., Bánffy-Hunyad, 1899: 3.

¹⁰⁴ In: *Bánffyhunyard és vidéke*. I. évf., 3. sz., Bánffy-Hunyad, 1899: 4.

¹⁰⁵ „Persze, hogy megtörtént, persze, hogy kaczagnak is rajta, mert olyan nagyszerű is az mindenkinek, csak magának a hősnek nem. Nem tudom az előzményeket sem, nem tudom azt sem, a mi következett, csupán azt, a mit láttam, az az hogy »hallottam«! Hát először is a mint állok a kapuban, ugy éjjeli 1 óra tájban, a hold ábrádosan bujkált a fellegek között, a város csendes volt, csupán az éjjeli örök horkolása hallatszott. Egyszerre távoli zeneszó üti meg fületem, melyet néha tulzug a nagy bőgő bugása. Valószínűleg valaki nemcsak huzza, de üti is, gondolám. Arra fele megyek. A homályban a cigány bandán kívül vagy három alakot láttam a beállott sötétben gesztikulálni énekkjükhöz, melyről leritt, hogy egy tisztességes lumpolás előzi meg! De azért szép volt, ugy hogy az utcza kutyái is megkivánták hallatni vonytásukat. Szóval: a zene szólt, az illetők lelkesen énekeltek... s mindez történt egy ablak előtt, tehát ebből azt következtettem, hogy éjjeli zenét adnak valakinek. Milyen gyöngédek, gondolám, s milyen nemes érzelmekre vall. Hej! mégis csak könnyű annak, a kinek pénze van. Azok cigánynyal huzatják az ablak alatt. Én pedig csak a tilinkómmal fuhatom a Kati nótáját. Egyszer azonban hallok valami nagy loccsanást, utána még nagyobb és még borizübb káromkodást, hallottam az ablak becsapódását is. Kimeresztettem a szememet, hogy lássak is valamit, de már nem láthattam semmit és senkit mert a holdat elfedte a felhő, csupán mind távolabbról hallottam valami czifra káromkodást...” Lásd *Bánffyhunyard és vidéke*. I. évf., 4. sz., Bánffy-Hunyad, 1899: 4. A beszámoló lehet, hogy a szakirodalom által charivarinak nevezett szokásról tudósít? (Lásd Kotics József: *Csendháborítás vagy a közösség bosszúja?* In: *Uő: Mások tekintetében*. Miskolc, 2001: 49–60.)

¹⁰⁶ In: *Bánffyhunyard és vidéke*. I. évf., 5. sz., Bánffy-Hunyad, 1899: 3.

¹⁰⁷ In: *Bánffyhunyard és vidéke*. I. évf., 17. sz., Bánffy-Hunyad, 1899: 3.

¹⁰⁸ In: *Bánffyhunyard és vidéke*. II. évf., 6. sz., Bánffy-Hunyad, 1900: 3.

22-i híryanag, hogy megünnepelték „Simon Gergely csucsai bíróságának 25 éves jubileumát”, s az eseményen egy „40-50 főből álló vendégsereg gyűlt össze a Simon Gergely Házánál – s lévén egyuttal Juliánna nap – egész reggelig folyt a jókedv cigány mellett, jó bor mellett.”¹⁰⁹ Március 29-én pedig egy új hunyadi banda megalakulásáról olvashatunk: „Uj banda. Miska cigány gondolt nagyot és merészet: karmestert szerződtetett és mellé egy uj tagokból álló bandát. Nagy és merész dolognak ez csak B.-Hunyadon látszik, a hol még karmester, kotta értő karmester, cigány bandában nem igen volt. Tanulnak is nagyban s játékukon már is meglát-szik, hogy szakértő kéz vezeti. Tanyájukat a központi szállodában ütötték fel. Egyébbképp ránk is fér egy jó cigánybanda, a milyennek ígérkezik ez a Miskáé no meg ő rájuk is felfér egy kis kereset, a mit bizony ki is érdemelnek.”¹¹⁰

Ugyanakkor itt fontos megjegyezni, hogy – szemben a „névtelen” falusi cigánymuzsikusokkal – az „úri”, tanult zenészeket mindig név szerint említi a korszak helyi sajtója.¹¹¹ Például a bánffyhunyadi „Zene-Önképzőkör” 1891. január 18-án meghívóban tudatja, hogy „1891 február hó 1-én a »Tigris« szálló emeleti termében tánczvizsgálommal egybekötött zártkörű Hangversenyt rendez, amelyen ifj. Páskuj Márton czimbalom hangszerrel [...]

¹⁰⁹ In: *Bánffyhunyard és vidéke*. II. évf., 8. sz., Bánffy-Hunyad, 1900: 3.

¹¹⁰ In: *Bánffyhunyard és vidéke*. II. évf., 13. sz., Bánffy-Hunyad, 1900: 4.

¹¹¹ Érdekes, hogy ezt az úzust megfigyelhetjük az 1990-es években újrainduló *Kalotaszeg* hasábjain is: például a nyaranta megrendezett kalotaszentkirályi néptánc és népzene táborról szóló tudósításokban a tanult táncmuzsikusok általában név szerint, míg az ugyanott jelenlevő cigánymuzsikusok közül esetleg csak a legnevesebbek vannak megemlítve. Idézve Dr. Szilágyi Sándor körörvost: „A kiváló és híres kalotaszegi zenészek, akik Európa sok országát megjárták már az ősi kincs ismertetésével. Nett Sándor, a híres kalotaszegi muzsikos, mindenki szeretett Sanyi bácsija és társai Kostyák Alpár és Sinkó András zenészek, tanítanak és zenét szolgáltatnak a próbákon.” (Megjegyzem, hogy egyrészt a szerző Fodor Netti Sándor nevét elírta, másrészt, hogy a szövegrészletből nem derül ki: Netti Sanyi bácsi „társai” nem cigánymuzsikusok, hanem kolozsvári, képzett zenetanárok, táncmuzsikusok!) (Szilágyi: 1993: 5) Hasonló idézet a *Hírek, események* rovatból: „A gálaműsor színvonalát emelte a Tarisznyás együttes, Neti Sanyi bácsi muzsikálása, valamint a táncegyüttesek műsora.” In: *Kalotaszeg*. XI. évf., 8. sz., Bánffyhunyard, 2000: 3. Lásd további olyan írásokat, ahol név szerint felsorolják a kalotaszentkirályi tábor közreműködőit, az ott muzsikáló cigányzenészek kivételével: (a szerző nincs feltüntetve!): *Duzzadó táncház*. In: *Kalotaszeg*. V. évf., 9. sz., Bánffyhunyard, 1994: 8; vagy Kismihály István: *Karikóba legények...* In: *Kalotaszeg*. VI. évf., 9. sz., Bánffyhunyard, 1995: 10.

magyar népdalokat játszik.”¹¹² A lezajlott eseményről 1891. február 8-án részletes beszámolót olvashatunk, ebből idézek: „Fel kell említenünk ifj. Páskuj Mártont is, a ki alig egy pár évi gyakorlás után ma először lépett a czimbalom játékával a nyilvánosság elé. Az a néhány magyar népdal, a mit csinos izléssel előadott, kezeskedik az ő szép zenei tehetségéről s ha a nyert tapsokat és kihívást kellően buzdításul veszi, vele még e téren bizonyára többször is fogunk találkozni. Csak előre!”¹¹³ Vagy lássuk 1899. szeptember 28-án a bánffyhunyadi ipartestület meghívóját: „A b.-hunyadi ipartestület saját pénztára javára 1899. szeptember hó 30-án a »Tigris« szálloda emeleti nagytermében zártkörű műkedvelői szineloadással egybekötött tánczvigalmat rendez, melyre czimedit és családját tisztelettel meghívja a rendező bizottság. 1899. évi szeptember hó 30-án adatik: a »Sárga csikó«. Eredeti népszimű dalokkal 3 felvonásban. [...] Az előadás alatt a zenekar a Fekete János áll. tanító és ifj. Páskuj Márton urak vezetése alatt fog működni.”¹¹⁴ Ugyancsak ez a zenekar szolgáltatta a muzsikát egy decemberi „műkedvelői előadáson”: „A nemrég alakult b.-hunyadi műkedvelő társaságnak mint testületnek első szereplése f. Évi december 2-án és 3-án lesz a mikor is a Piros bugyelláris érdekes népsziművet adják és az első előadás tiszta jövedelme a bogártelki tüzkárosultak javára, a második előadás jövedelme pedig diszletek beszerzésére fog fordítatni. [...] Bánffy-Hunyadon a »Tigris« szálloda kibővített emeleti nagytermében. [...] A dalokat betanította: Fekete János ur a társulat karnagya. – (Személyek stb.) – Az előadás alatt a helybeli első zenekar Fekete János és ifj. Páskuj Márton ur czimbalom kísérete mellett fog működni.”¹¹⁵ Majd az 1900 februárjában rendezett „tanítók háza estélyén”: „Meghívó. A bánffyhunyadi állami iskolák tantestülete a Tanítók Háza javára 1900. évi február hó 27-én Bánffy-Hunyadon a Tigris szálloda nagytermében hangversenynyel és szineloadással egybekötött zártkörű tánczestélyt rendez. [...] Músor: [...]

¹¹² Lásd: *Vegyeselek*. In: *Kalotaszeg*. II. évf., 3. sz., Bánffy-Hunyad, 1891: 27. Ifj. Páskuj Márton bánffyhunyadi királyi adótiszt és kereskedő (tisztségéről lásd In: *Bánffy-Hunyad és vidéke*. II. évf., 10. sz., Bánffy-Hunyad, 1900: 3) valószínűleg távoli rokona lehet a bihari (pontosabban margittai) származású Páskuj Tihamérnak, aki az 1960–70-es években a kolozsvári Állami Magyar Opera koncertmestere, de egyúttal a város egyik leghíresebb kávéházi primása is volt. (Ugyanis a családi emlékezet tud bánffyhunyadi rokonságról is.)

¹¹³ Lásd: *A bál*. In: *Kalotaszeg*. II. évf., 6. sz., Bánffy-Hunyad, 1891: 49.

¹¹⁴ In: *Bánffy-Hunyad és vidéke*. I. évf., 10. sz., Bánffy-Hunyad, 1899: 3.

¹¹⁵ In: *Bánffy-Hunyad és vidéke*. I. évf., 19. sz., Bánffy-Hunyad, 1899: 2.

2. Népdalok. Czimbalmon játsza Páskuj Márton. [...] 4. Dalkeringő Lilliből. Éneki Z. Szalatsy Rezsőné Pálffy Erzsébet. Czimbalmon kíséri Páskuj Márton.”¹¹⁶ 1900 március 1-én ez utóbbi, rangos eseményről („Nemcsak B.-Hunyad, de az egész vidék intelligenciája itt volt”) egy igen érdekes beszámolót olvashatunk, amelyben megnyilvánult a tudósító cigányzenészekre vonatkozó értékítélete is: először megállapította, hogy a bálózókat „a tavasz virág illata csapta meg és még a cigányzene falcs játéka sem tudta elüzni az ember lelkére boruló ábrándokat...”, majd később – az említett „falcs játékkal” szemben – „ifj. Páskuj Márton czimbalom játéka következett. Egy pár szép magyar dalt czimbalmozott el a nála már megszokott praeczizitással s a közönség megújító tapsvihara után még egy pár másik magyar dallal meg is toldotta.”¹¹⁷ És hogy ezzel az értékítélettel a későbbiekben is találkozhatunk, tanúskodik a kolozsvári kávéházi zenészek és a kalotaszegi cigánymuzsikások között kialakult konfliktusról árulkodó alábbi, 1919-ből származó kérvény: „Alázatos tisztelettel kérem szépen a méltóságos Prefektúrát tudomására adom én Öttvös Miháj, kolozsvári születésű az idegen cigány zenészek mijatt, mert gyalubúl az összes banda be kötözött háború alkalmával és a Bánfi hunyadiak és a gyaluji zenészek a kávéházba fizetés nélkül muzsikálnak és ha valami bál van vagy vendégség ők kétt vagy 3 száz koronával olcsóban muzsikáják mind mik és vasárnap is ki túrtak egy majálisbúl a kitt a flora kertbe szokták meg tartani asztt mindig mik muzsikáltuk kaptuk 7 ember ezer koronátt és gyaluji banda 8 oczan el muzsikálták nyolczszáz koronájér és ha kérdesztük hogy mér jötek ők aszt monták hogy azért jötek ők ott gyaluba nem muzsikálnak ingyen a rományoknak hátt mik a kolozsváriak mért muzsikálunk mindenkinek a kinek csak kedve van és mik a kolozsváriak a ki adott fizetük és megöl a nagy drágaság és mertt az idegenyek minden muzsikálást kivesznek a kezekbül és nem tuduk meg élni tőlök tehát kérnem szépen szíveskegyék intészkedni felőlük alázatos tisztelettel maradok Öttvös Miháj zenész”¹¹⁸

¹¹⁶ In: *Bánffy-hunyad és vidéke*. II évf., 7. sz., Bánffy-Hunyad, 1900: 4.

¹¹⁷ In: *Bánffy-hunyad és vidéke*. II évf., 9. sz., Bánffy-Hunyad, 1900: 1.

¹¹⁸ In: Állami Levéltár, Kolozsvár, Kolozsvári Polgármesteri Hivatal 2705/1919 számú irat, második oldal. Nyomtatásban megjelent Nastasá–Varga (szerk.): 2001: 76.

2.2.2. Visszatérve a „névtelen” falusi cigánymuzsikusokra: megállapítható, hogy a 20. század folyamán a kalotaszegi cigányzenészek működéséről szinte csak közvetett adatokat megfogalmazó közlések tudósítanak. Például **Kabos Emma** a szucsági népszokásokról írva megemlíti, hogy karácsony másodnapján „még sötét hajnalban elindul a legénység zeneszó kíséretében” Istvánt köszönteni, hogy az „első legény” feladatköréhez tartozik „az egész ünnep tartalmára muzsikust fogadni”, s hogy az aprószentekkor rendezett asszonymulatságokra „legtöbbször muzsikust is visznek”.¹¹⁹ A jegyesség megülesénél „A vőlegény házánál az általa meghívott vendégek gyűlnek össze, kik a násznagy vezetése alatt muzsikaszóval a leányos házhoz mennek”, majd a lakodalmi eseményeknél „...végre a vőfély a muzsikusok számára járat tányért, szintén vers kíséretében”.¹²⁰ **Kós Károly** beszámolójából megtudható, hogy az 1910-es években egyszerre még két zenekar mellett mulathatott a türei fiatalság: „Táncmulatság Türebén. Igen jól sikerült táncmulatságot rendezett a türei ifj. Egyesület dalárdája febr. 10-én, mely anyagiakban is jól sikerült, amennyiben 67 kor. 60 fill. gyűlt össze 50 filléres belépődíjak mellett. A szép rendez szokott fiatalság 2 banda mellett reggelig a legjobb kedvvel táncolt. Étel minden asszony hozott és a bor hazai volt: kalotaszegi, kispetri-i termés.”¹²¹ De Kós Károly nemcsak beszámolókat írt, hanem maga is szervezett: nevéhez fűződik annak a „nevezetes”, 1914-es sztánai farsangi bálnak a létrejötte, amelyik később írásra ihlette az ott vendégeskedő Móricz Zsigmondot is. „A bál megálmodója Kós Károly volt, szervezői és rendezői Balázs Balázs, a »Duflla« Balázs, Kós sógora és Lakatos István, a sztánai állami iskola fiatal igazgatótanítója, a muzsikaszó irányítója pedig a váralmási Ötvös Berci és bandája.” – írja Sebestyén Kálmán.¹²² „A bálunk kitűnően sikerült, és bizonyos, hogy sem azelőtt, sem azóta nem volt ilyen bál Kalotaszegen; [...] Lenn a

¹¹⁹ Kabos: 1900: 25.

¹²⁰ I.m.: 26–27.

¹²¹ In: *Kalotaszeg. Képes-hetilap*. I. évf., 7. sz., Sztána, 1912: 11–12. S ha már az értékítéletünkön tartunk, érdekes idézni Kós Károlyt, amikor a „magyar ruházatról” értekezve a következő hasonlattal élt: „Olyanforma dolog ez is, mint a magyar nóta. Azt hisszük, hogy a cigány magyar nótát húz nekünk, amikor azt parancsoljuk neki. Pedig a cigány csak nótát húz, olyat és azt, amit mi magyarnak tartunk. De amiképpen van magyar nóta igazi ősi, a képen van magyar viselet is.” In: *Kalotaszeg. Képes-hetilap*. I. évf., 10. sz., Sztána, 1912: 6.

¹²² Sebestyén: 1999: 3. Nincs adat arról, hogy az itt megemlített Ötvös Berci azonos-e Herrmann „Eötvös Berci” primásával, vagy annak leszármazottja.

faluban, az állami iskolában lámpagyújtás után nemsokára kezdődött a tánc, és reggelig tartott. Jó cigány, jó és sok étel meg bor s pezsgő is. Móricz Zsiga úgy forgolódott az emberek között, mintha közülünk való lett volna.” – emlékszik maga Kós az eseményre.¹²³

1939-ben **Posta Borbála** és **Erzsébet** Nagypetriben jeles és névnapokhoz kapcsolódó népszokásokat gyűjtött. A karácsony köszöntése kapcsán leírják, hogy „A rigmust tanulók három csoportra oszlanak: [...] A második csoport a muzsikus cigányokkal jár.” Majd: „Ezután a legények összefogózva az út közepén, nótázva továbbmennek. A legényeket muzsikus cigányok követik. Elhúznak egy karácsonyi éneket az ablak alatt, a fiúk közül valamelyik elmondja a beköszöntőt. A beköszöntő lehet ugyanaz, amit a legények mondanak. Ezeket is megkínálják, kapnak kalácsot, italt és pénzt. Az összegyűlt kalácsot és italt karácsony másodnapján a táncban közösen elfogyasztják, a pénzből pedig kifizetik a cigányt.”¹²⁴ És mit tudhatunk meg a cigánymuzikusokról **Nagy Jenő**nek egy magyarvalkói lakodalomról szóló, 1943-ban megjelenő, amúgy igen részletes leírásából? Az ötödik oldalon két – össze nem függő – mondatnyit: „A cigány is megérkezik.” valamint „Ezután cigányzene mellett a kosarasokért mennek.” És a menyasszonytáncot tárgyalva még egy említés, a tizenhetedik oldalon: „Megkezdődik a tánc, először a vőfély, azután a férj, majd ennek az apja és anyja táncoltatja meg a fiatal asszonyt. Mindenki, aki ezután vele táncol, köteles bizonyos összeget a tányérba tenni, melynek felé az új házaspáré, fele pedig a cigányé.”¹²⁵

Az 1960-as és 1970-es években a kolozsvári Folklor Intézet munkatársai gyűjtöttek és archiváltak, illetve publikáltak kalotaszegi folklórt,¹²⁶ viszont ezek a kiadványok etnomuzikológiai szempontból szinte kizárólag vokális anyagokat tartalmaznak. Az 1978-ban megjelenő kétnyelvű, román és magyar népzenei kötet is csak néhány hangszeres dallamot közöl

¹²³ Lásd Kós Károly: *Találkozásaim Móricz Zsigával*. In: Kós Károly: *Hármas könyv*. Bukarest, 1969: 217. (Eredetileg az Erdélyi Helikon folyóiratban jelent meg 1939-ben.) A bál Móriczra tett hatásáról Kós így ír: „Hiszem, nem bánta meg, hogy eljött volt, mert ebből a muzsikás, vidám, szánkózó, havas téli napból született meg talán legnap sugarasabb írása, a **Nem élhetek muzsikaszó nélkül**.” (I.m.: 217)

¹²⁴ Boldizsár Zeyk: 1992: a folyóiratban mellékelt naptár hátoldalán.

¹²⁵ Nagy J.: 1948: 5., 17.

¹²⁶ Például lásd: *Magyargyerőmonostori népköltészet*. A szöveggyűjtemény Olosz Katalin, a dallamgyűjtemény Almási István munkája. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

anélkül, hogy a bevezető tanulmányokban egy szó erejéig megemlítené az adatközlő cigánymuzsikusokat: csupán a gyűjtés adataiból értesülhetünk ezek kilétéről.¹²⁷

Néhány évtizeddel később **Faragó József** – a kiskapusi téli legényünnepnek előkészületeit tárgyalva – már külön alpontban foglalkozik a „muzsikusok fogadásával”. A megfogadás mikéntje mellett felsorolja a zenekar összetételét, sőt, név szerint megemlít négy primást is: „Az elsőlegényeknek ajánlatos már két-három héttel az ünnepek előtt **muzsikás cigányokat fogadniok**, ugyanis a faluban egyáltalán nincsenek zenészek, s a környéken is ügyeskedni kell, nehogy a többi falu legénysége valamennyit lefoglalja. Gyaluból, Gyeróvásárhelyről, Szászfenesről, nemegyszer Kolozsvárról szokás szegődtetni őket, rendszerint hármat-négyet: egy-egy **elsőmuzsikást** vagy **primást**, egy **kontrást** és egy **gordonost** vagy **bögöst**. Idők folyamán néhány környékbeli primás és a kiskapusi fiatalság között hagyományos kapcsolatok szövődtek: a gyeróvásárhelyi Náci és Cifrus, a gyalui Kincses és Rudi szívesen **állt bé** a táncokra **muzsikálni**.¹²⁸ Az állandósuló kapcsolat mindkét fél számára előnyös: a fiatalok nem maradnak zenész nélkül, a zenészek pedig a négy nap keresetből családostul elég jól kitelelnek. Az elsőlegények csak a primással tárgyalnak és őt fogadják meg; a kontrásról és a bögösről maga gondoskodik. Javadalmazásuk általában háromféle: pénz, termény és kalács. Mindezt együtt veszik át, és a maguk belső rendje szerint osztoznak rajta. Ezenkívül az is az övék, amit kántálóestjükön a házaknál kapnak.”¹²⁹ Faragó részletesen ír az ünnepekre

¹²⁷ Lásd Mîrza, Traian – Szenik Ilona – Petrescu, Gheorghe – Dejeu, Zamfir – Bejinariu, Mircea (szerk.): *Folclor muzical din zona Huedin / Huedin környéki népzene*. Kolozsvár, 1978. A magyar rész mindössze két, Martin György és Emil Petruțiu által 1969. március 20-án, a jegyzőkönyv alapján 48 esztendőös bánffyhungyadi ifj. Varga Ferenc „Csipás”-tól gyűjtött legényes dallamot tartalmaz, a román rész bővebb: a több tucatnyi táncdallam közül négyet (invártita iute/gyors forgató, românește/romános és két invártita rară/lású forgató) szintén az említett bánffyhungyadi ifj. Varga Ferenc „Csipás” muzsikált Zamfir Dejeunak 1974. május 3-án (ahol a jegyzőkönyv szerint 50 éves volt!), valamint 1976. október 29-én. Mircea Bejinariu pedig 1976. július 26-án Egeresen gyűjtött egy román legényes dallamot („Apelul”) az akkor 54 éves Fodor „Sámuel”, azaz Fodor Sándor „Netti” primástól.

¹²⁸ A megnevezett primások adataim szerint a következőképpen „nevesíthetők”: a gyeróvásárhelyi Nónika Miklós „Hitler” (és nem „Náci”), „Citrus” (és nem „Cifrus”) Sándor, azaz Alexandru Țitruș Kolozsváron élő „úri” romazenész, Fodor vagy Zágor „Kincses” Károly és Viski Rudolf gyalui primások.

¹²⁹ Faragó: 1981: 141.

megfogadott zenészek és a kiskapusi fiatalság viszonyáról, a zenészek többnapos ellátásáról: „Távrolról jövő, ritka vendégek lévén, a faluban kellő megbecsülésben részesülnek; annál is inkább, mert nélkülük a tánc teljességgel lehetetlen volna. Kiskapusra a hagyományos megállapodás szerint gyalog jönnek, mert hangszereiken kívül nincsenek csomagjaik, de az ünnepek után szekérral küldik őket haza járandóságaikkal. Ünnepek szombatján estefelé érkeznek a faluba. A legénység a kocsmába várja őket, s az elsőlegényekkel megisznak egy liter pálinkát, hogy »jó kedvük legyen«. E kocsmai ismerkedés után következik a legények utolsó kántálási próbája, majd reggelig tartó kántálása, s ezzel párhuzamosan a muzsikások kántálása. A muzsikások általában valamelyik elsőlegénynél alusznak a **pajtá**-ban. Naponta háromszor kapnak ételt, mégpedig a késői lefekvés miatt a **reggelit** 10-11 táján, az **ebédet** délután 3-4-kor, a vacsorát este 10 körül. Az étkeztetés a nagyleányok dolga: mindenik nagyleány egyszer ad enni mind a négynek. A sort a falu alsó végén kezdik, s minden étkezéskor a következő leány a soros; a következő táncos ünnep alkalmával az étkeztetés sora ott folytatódik, ahol az azelőtti alkalommal abbahagyták. Ha időközben valamelyik leány szolgálni megy és nem tud az ünnepekre hazajönni, vagy férjhez megy, őt átugorják. Az étkezés nem a leányok házában folyik, hanem mindvégig a táncolóházhoz közel valamelyik házában, hogy a muzsikások ne fáradjanak és az időt a járkálással ne vesztegessék. A koszt ellen semmi panaszuk nem lehet, mert mindenik leány kitesz magáért: nemcsak azért, mert egy esztendő során legfőljebb egy étkeztetés nem kerül különösebb megerőltetésbe, hanem főleg azért, mert a legények is látják.”¹³⁰ de érinti a falusi zenészsors kevésbé „kellemes” részeit is, az ittas duhajkodások elszenvetését.¹³¹ „A muzsikások csak egyetlen alkalommal: a kántálóestén válnak el a legénységtől, mert különben mindig az ünnepnapok különböző mozzanataikhoz szolgáltatják a **muzsikát**.” – írja a további-

---

¹³⁰ I.m.: 141–142.

¹³¹ „Az ünnepek idején a muzsikások az elsőlegények védnöksége alatt vannak; ezek a részegektől megvédik, vagy bármilyen bonyodalomtól távol tartják őket. Helyzetük akkor válik kritikussá, amikor a táncnak éjszaka vége van, az elsőlegények már nincsenek ott, a leányok és a komolyabb legények szintén hazamentek, ők pedig a részegek karmai közé kerülnek. Ezek a további mulatozás szándékával mindenáron magukkal akarják cipelni őket, és senkihez sem fordulhatnak védelemért. Ilyenkor megszöknek, ahogy tudnak, de az is megesik, hogy csak ütlegek árán szabadulnak”. (I.m.: 142)

akban a muzsikusok karácsonyi kántálásáról,¹³² majd tanulmánya végén egyszerű „adalékként” – a legényünnepek anyagi vonzatairól értekezve – közlésre bocsátja („Jakab Márton akkori elsőlegény tollbamondása alapján”) az 1945-ös muzsikusfogadás részleteit: „A muzsikusokat kénytelenek voltak Kolozsvárról hívni, mert hiába próbálkoztak Gyerővásárhelyen, Gyaluban, Szászfenesen és Magyarlónán: sehol sem találtak, mindenütt el voltak már szegődve. A négy muzsikus együtt a következő bért kapta: 250 000 lej, 15 véka krumpli, 1,5 véka búza, 2 véka kukorica, 4 fő kender és 1,5 véka paszuly. Ezenkívül, bár az egyezségben nem volt benne, ráadásul adtak nekik 20 kalácsot. Mivel Kolozsvárról, a nagy távolság miatt, gyalog nem jöhettek, egy épp onnan üresen hazatérő fuvar vitte őket a szomszédos Nagykapusig alkalmilag 10 000 lejért, az ünnepek után hazaszállították őket 30 000 lejért.”¹³³

Az 1990-ben újrainduló *Kalotaszeg* folyóirat hasábjain megjelenő hagyományos szokásleírások, visszaemlékezések sem bővelkednek a helyi cigánymuzsikusokra vonatkozó konkrét adatokban, a kevés szakirodalmi

¹³² „Karácsony szombatján este, miután megérkeztek a faluba és a kocsmában poharazva megismerkedtek a legénységgel, külön kántálóútra indulnak. Körűtjukat a Nagy utcában kezdik. Házról házra járnak, s mivel kántálásuk egy-egy családnál sokkal rövidebb ideig tart, mint a legényeké, a Nagy utcai legénységet hamar maguk mögött hagyják, kántálásukat nem zavarják. Éjfél felé már végeznek a Nagy utcával, és a Kis utcában folytatják. Vigyáznak, hogy a Kis utcai kántáló legénységet szintén elkerüljék. Hajnaltájt a Kis utcát is befejezve, szálláshelyükre mennek pihenni. Kántálásuk úgy indul, hogy a **tornácban**, vagyis az ajtó előtt megállva húzni kezdik a **Krisztus urunknak áldott születésén** kezdetű református egyházi éneket. A gazda nyomban megnyitja az ajtót, mire bemennek és a megkezdett dallamot a házban folytatják. Nyomukban belép négy legény is; a muzsikusokat két-két Nagy, illetőleg Kis utcai legény kíséri, akiknek egész éjjel az a dolguk, hogy a muzsikusokra felvigyázzanak. Innok nem szabad, a háziaktól semmit el nem fogadhatnak. Részben arra ügyelnek, hogy a zenészek, akik a faluban nem járatosak, ne tévedjenek baptistákhoz, részben pedig arra, hogy ne igyanak, hanem minden adományt összegyűjtsenek, megőrizve józanságukat és az est komolyságát. A muzsikusokat kísérő négy legény részben önként vállalkozik, részben az elsőlegények kéri fel őket; ha a megbízatást vállalják, becsületből végig helyt kell állaniok. Különösen a jól figurázó (táncértőkedvelő) legények szeretnek a zenészekkel kántálni, mert kedvükre kitáncolhatják magukat. Az egyházi ének végeztével ugyanis a zenészek – azokban a házakban, amelyekben erre igény mutatkozik – figurást húznak, mire a kísérő legények a háziakat rövid táncsal gyönyörködtetik. Ezután, különösen nagyleányos házaknál, ropogós csárdás következik, és a legények a leányt megtáncoltatják. Ha a gazdának kedvenc nótája van vagy valamilyen nótát kíván, a zenészek azt is szívesen elhúzzák. Ezután átveszik a kalácsot, a magukkal hozott korsóba betöltik a nekik szánt pálinkát, s minden jót kívánva továbbindulnak.” (I.m.: 144)

¹³³ I.m.: 154.

adalék tulajdonképpen két, elsősorban saját közösségére figyelő szerző nevéhez köthető. **Ricci József** magyarlónai tanító a „régí népi munkafolyamatokról” írva felsorolja a helyi Kovács cigányzenészcsaládból származó primásokat: „A munkafolyamat befejezésekor helyenként »muzsikások« is betoppantak az esemény színhelyére. Erre lehetőség adódott, mivel Lónán (megszakítás nélkül) jóhírű cigányzenészek is éltek. Érdemes megemlíteni néhány hajdani, híres, lónai cigányprimást: Kovács György (Puli), Kovács Károly (Puli), Kovács Pál (Mozgó), Vak Györgyi bácsi és Kovács Simon (Buráló).”¹³⁴ Ezek a „hajdani” és „jó hírű” lónai „muzsikások” szolgáltak a lónai táncmulatságokban „évszázadunk első évtizedeiben” is: „A cigányzenészeket is (akiket Lónán muzsikásoknak hívták) mindig egy évre fogadták meg a legények. A muzsikások bére, minden legény részéről 1-1 véka gabona volt (búza, rozs vagy kukorica) egy évre, a leányok pedig sorban (»házsorjában«), étellel, itallal vendégelték meg a zenészeket a táncmulatság napján. A legények részéről juttatott gabona és a leányok által biztosított étel ellenében a muzsikások aztán minden második héten (szombaton és vasárnap) becsületesen végigmuzsikálták a táncot. A régi öregek (a zenészek bére után) »gabonás tánc«-nak nevezték a kéthetenként sorra kerülő lónai táncokat. Nagy ünnepek (újév, karácsony, húsvét, pünkösöd stb.) alkalmával rendezett táncmulatságok után a cigányzenészek pénzben kapták meg a bérüket. A lónai legényeknek sohasem kellett »messzire« menniük muzsikásokért, mert mindenkor jóhírű cigányzenészek is éltek Magyarlónán. Az említett időszak híres lónai cigányprimása néhai Kovács György P. volt, akinek később fia, néhai Kovács Károly P. lépett az örökébe. Abban az időben egy-egy falusi cigányzenekar (banda) három tagból állt: primásból, kontrásból és gordonosból.”¹³⁵

A tordaszentlászlói Szent Márton bálban „a zenét rendszerint a bonchidai, járai vagy a lónai »banda« (cigányzenekar) szolgáltatta, majd a

¹³⁴ Ricci: 1992a: 4. Sorozatának következő részében is megemlíti, hogy: „Néha még a cigányzenészek is »betévedtek« a hántóba, a jelenlevők nagy örömeire.” (Ricci: 1992b: 5). A nevezetes magyarlónai juhérés kapcsán pedig megjegyzi, hogy „megfogadják a két juhászt (pakulárt), a »muzsikásokat« (cigányzenészeket), kijelölik a rendezőket”, majd, „a pálinkás üvegeket kézről-kézre adva, reggelig dalolnak, mulatnak cigánymuzsika mellett, amíg a juhokat kiengedik a karámból”, hogy „a társ elnöke a »muzsikások« kíséretében indítja el a menetet a falu végétől”, s végül, hogy: „A lónai »juhbal« egyik érdekessége az asszonyok tánca. [...] Erre az egy órára, férfiaknak tilos belépni a táncoló asszonyok közé (kivételt csak a »muzsikások« képeznek).” (Benkő–Ricci: 1994: 6.; 1994: 5)

¹³⁵ Ricci: 1994: 4.

harmincas évektől a szászfenesi Viski János (»Jani bácsi«) és nevelt fia, Viski Aladár cigányzenekara. Őket jó előre a »legénygazda« (a »fő szervező«) fogadta fel »jó pénzér« – nevesít ún. „zenészközpontokat” és cigányprímásokat **Boldizsár Zeyk Imre** tanár is.¹³⁶ (Megjegyzem, hogy egy máshol publikált változatában az idézett mondat így szerepel: „A zenét rendszerint a bonchidai, járai, gyalai vagy a lónai **banda** (cigányzenekar), majd az 1930-as évektől a szászfenesi Ötvös János: »Jani bácsi« és nevelt fia, Viski Aladár szolgáltatta. A zenészeket jó előre a **legénygazda**, a bál fő szervezője fogadta meg **jó pénzért**.”¹³⁷ Most Ötvös vagy Viski? És a gyaluiak muzsikáltak-e, vagy sem?) Boldizsár Zeyk a tordaszentlászlói karácsonyi népszokásokat bemutató írásában külön kitér a cigánymuzsikusok megfogadására: „A bandákba szerveződött cigányzenészek fizetéséhez, akiket rendszerint Alsójárából, Szászfenesről, Magyarlónáról, Bonchidáról, Kolozsvárról, Tordáról, később pedig Bogártelkéről majd Kolozsról szerződtettek a cigányfogadók, nemcsak pénzre volt szükségük, hanem például tűzifára, paszulyra, 2-3 fű meghehelt kenderre, kenyérrekalácsra, szalonnára-kolbászra stb. amelyet a kis- és nagylegény társaságok megsegítésére, ki-ki tehetsége vagy gyermekei száma szerint, a falu felnőtt társadalma adott össze a karácsonyi ének közös eléneklése és a köszöntő vers elmondása ellenében.”¹³⁸

¹³⁶ Boldizsár Zeyk: 1994b: 4.

¹³⁷ Boldizsár Zeyk: 1994a: 254. Boldizsár itt megemlíti, hogy a tordaszentlászlói táncalkalmakkor a „fogadott zenészek díját: a **muzsikáspénzt** fizették vagy pótolták” (I.m.: 258), valamint, hogy a táncrendezőket – zenészfogadó szerepkörük miatt – „cigányfogadóknak” is hívták (I.m.: 262.). Ugyanakkor – mellőzve minden különösebb magyarázatot – közlésre bocsát egy értékes etnomuzikológiai adatot is: „1950. május 14-én Jagamas János fonográfhergerre vette a 26 éves Laci Csányi István hegedűn előadott legényesét. (Fg. 131a. a kolozsvári Folklór Archívumban.)” (I.m.: 255)

¹³⁸ Boldizsár Zeyk: 1996: 2. Boldizsár Zeyk itt részletesen ismerteti a zenészfogadók feladat körét: „Utána a nagylegények a pálinkát megisszák, a süteményt megeszik, a többi természetbeni adományt és a pénzt átadják a cigányfogadó legényeknek, akik, a cigánybanda fizetésébe beleszámítva, majd az ünnep harmadnapja hajnalán a muzsikáspénzzel-, a belépti díjjal együtt átadják a cigányprímásnak, aki majd kiosztja a banda tagjainak az őket megillető részt. Mint láttuk, a leányok az adomány gyűjtésének ebben a formájában nem vesznek részt, ők muzsikáspénzt sem fizetnek, mert a cigányfogadó beosztása szerint, nekik kell rendre reggelivel, ebéddel, vacsorával és éjjelivel ellátni, kosztoltatni a cigánybanda tagjait.” (I.m.: 2) Egy másik dolgozatában pedig a fogadott cigányzenészeket ellátó leányokról írja, hogy „nekik kellett gondoskodniuk, hogy a vasárnapi és a sátoros ünnepeken szervezett táncmulatságok alkalmával reggelit, ebédet, vacsorát és éjjelit adjanak a 3-5 tagú cigányzenekarnak, az ún. muzsikásoknak.” (Boldizsár Zeyk: 2003: 6)

Hogy Ricci és Boldizsár Zeyk közlésein kívül milyen további adalékokat tartalmaz a *Kalotaszeg* új sorozata? Tizenhat év (1990–2006) hírvivata csupán annyit, hogy a „bácsi ifjúság színjátszó csoportja nagyszerű előadást tartott a bácsi kultúrotthonban. Előadták Szigligeti »Csikós« c. színművét. [...] Hegedült ifj. Fodor Sándor.”¹³⁹; valamint, hogy egy Tordaszentlászlón szervezett etnokoreológiai gyűjtésen a „talpalávaló élő magyar népzene a bogártelki és a többi kalotaszegi falvakban és Kolozsváron élő cigányzenészek húzták az itteni szokásnak megfelelően.”¹⁴⁰ És mit tudhatunk meg egy kőrösfői „mátkásítás” szokásleírásából? Hogy: „Itt már zenész is van.” Illetve: „A vendégsereggel most a zenekar is elvonnul a fiús házhoz.”¹⁴¹ Vagy a tradíció felbomlását észlelve: „Ma már nincsenek cigányzenészek, a fiatalok nem öltöznek fel a régiek ruháiba. Így volt ez az idén is Nyárszón, ahol a cigánybanda muzsikaszója helyett gitár bömbölt, dob pergett.”¹⁴² A húsvéti szokásokkal kapcsolatban: „Néhány éve szokássá vált a Nádas mentén a zenés, hajnali locsolás: éjfél és reggel között a legények csoportokban, zenéssel keresik fel a nagylányokat.”¹⁴³ Egy inaktelki karácsonyi kántálásról és bálról szóló írásban: „Utána cigánymuzsika köszöntötte a családot. Volt ott egy-két-három képviselő a kislegények közül, a vezetőjük és a kezesek, akiknek a pénzt kellett adni, hogy segítsük az ügyüket. Őket is megkínáltuk, és már izgalommal vártuk a nagylegényeket.” Hogy a kultúrházban: „A belső terem egyik sarkában a cigányok (2-3) muzsikáltak.” És végül: „Kifizették a cigányt, és a maradék kántáló pénzt nemes célokra ajánlották. [...] Zeneszó mellett egy szekérbe fát gyűjtöttek a cigánynak. A lányok paszulyt, krumplit, kalácsot vittek ki fizettségképpen.”¹⁴⁴ Egy magyarbikali kézfogón pedig: „Az utcán legelő a násznagy és a vőlegény, mögöttük a rokonság, s legvégül a muzsikusok vonulnak.”¹⁴⁵

Utalások, jegyzetek szintjén érinti a kalotaszegi cigánymuzsikusok működését az utóbbi évtized néprajzi szakirodalma is. „Cigány lakosság

¹³⁹ In: *Kalotaszeg*. II. évf. 8–9. sz., Bánffyhungad, 1991: 11. Ifjú Fodor „Netti” Sándorról van szó.

¹⁴⁰ In: *Kalotaszeg*. III. évf. 4. sz., Bánffyhungad, 1992: 4.

¹⁴¹ Fekete: 1995: 5.

¹⁴² Péntek: 1995: 10.

¹⁴³ Tótszegi: 1998: 6.

¹⁴⁴ Bálint: 2000: 4.

¹⁴⁵ Fekete: 2003: 11.

eltérő sűrűséggel található a falvakban, az arányokban számottevő különbség tapasztalható, van ahova egyáltalán nem költöztek be, s vannak települések, ahol összpontosulni látszanak. Bánffyhunrad a helyi cigányság egyik központja.” – írja Fülemile Ágnes és Balogh Balázs Kalotaszeg táj- és népestörténetéről értekezve,¹⁴⁶ mégis, a „megújulni képes falvak” példái között zárójelben tett megjegyzésükben „parasztbandákba” sorolják a cigánymuzsikusokat is: „(A zenei élet folytonossága sem szakadt meg, még vannak tradicionális parasztbandák, melyek közül a leg-híresebb Fodor Sándor Netti zenekara.)”¹⁴⁷ **Szabó Árpád Töhötöm** a magyarlónai juhmérés előestéjéről megemlíti, hogy: „A cigányzenekar is kinn van, hatalmas tüzet raknak, amellet mulatnak, isznak a gazdák. Megkezdődik tehát a mulatság. Szombat reggel a juhász kihajtja a juhot, a gazdák hazamehetnek átöltözni, a zenészek pihenhetnek. [...] A gazdák egymásra köszöngetnek itallal, a zenész családtól családig megy, és mindenkinek a saját nótáját húzza.”¹⁴⁸ Ugyanakkor a zenészfogadáshoz fűződő jegyzetében Szabó hangsúlyozza, hogy: „Mivel a dolgozatban nem térünk ki részletesebben a zenészekre, itt említjük meg, hogy a helybeli cigányzenészeknek magas státuszuk volt, a közösségi értékrendben kiemelt helyen szerepeltek.”¹⁴⁹ Szintén jegyzetanyagban értékeli Balogh Balázs és Fülemile Ágnes a „muzsikálással foglalkozó cigányság” rokonsági kapcsolatát: „A híres kalotaszegi muzsikus cigány dinasztiaak Bogártelkétől Váralmásig, Bánffyhunradtól Méráig és Lónáig rokonsági kapcsolatban állnak egymással, igen zárt házassági kört képezve. Hihetetlen áttekinthetőségük a tágabb vidék zenei repertoárjáról több mint valószínű, hogy nemcsak annak köszönhető, hogy sokfelé hívták őket muzsikálni (6. térkép),

¹⁴⁶ Fülemile – Balogh: 1998: 155.

¹⁴⁷ I.m.: 165.

¹⁴⁸ Szabó: 1999: 125–126.

¹⁴⁹ A jegyzettel ellátott mondata: „A multságokat a társ szervezi, italt biztosít ezekre az alkalomokra, megfogadja a zenészeket.” (I.m.: 127) Szabó egy későbbi, immár önálló kötetében a juhmérést követő multságáról beszámolva írja: „A reggel óta pihenő cigányok újra zenélni kezdenek. A pokrócokra telepedett családokat sorra veszik, ahol mindenkinek a nótáját húzzák. A zenészeket a falu magasra értékeli. Ez főleg a faluból kikerülő zenészekre érvényes, például a Buráló nevű cigányból és a három fiából alakult bandára, akik nagy megbecsülésnek örvendtek a faluban, ugyanis a zenészek és a közösség között kialakult a már sokszor említett ismertségi, kölcsönösségi viszony. Ők minden gazdának ismerték a nótáját. A zenészeket mindenütt megkínálják étellel-itallal, esetleg pénzt adnak nekik.” (Szabó: 2002: 90)

hanem rokonsági kapcsolatainknak is.”¹⁵⁰ Továbbá, hogy az „Egeresen egykor működött zenészbandát Jegenyén és Magyargyerőmonostoron kívül más falvakba nem nagyon hívták el.”¹⁵¹; valamint, hogy a szucsági „cigánysoron (Drumu Tsiganilor) született a híres Fodor „Neti” Sándor cigányprímás, aki Bácsra költözött, és ma is ott él. Az utolsó szucsági muzsikos cigány, egy brácsás 1998-ban halt meg.”¹⁵² A szövegtestből viszont meg tudhatjuk, hogy Magyarókerékén a „helyi magyar–román parasztbanda felváltva húzta az invertitát és a csárdást. Csak karácsonykor és húsvétkor szerveztek külön bált, amikor a hunyadi cigányokat fogadták fel.”¹⁵³; hogy a „híres váralmási cigányzenészeket szintén felfogadták Almástól északra is”¹⁵⁴; hogy a polgárosuló Bánffyhunyadon „fogadók, cigányzenés vendéglők mellett kaszinó is üzemelt”¹⁵⁵; hogy Gyaluban külön „tartották a multságokat is az iparosok. Farsangkor a parasztoznak »tánc« volt, az iparosok »bált« rendeztek. Az iparosbálokon Hideg János cigány »úrizenét« húzott, tangót, angolvalcert, keringőt.”¹⁵⁶; s hogy az „egykori neves kolozsi cigányzenészek (Sztojka banda, Aladár bandája) is elsősorban Erdőalja

---

¹⁵⁰ Balogh–Fülemile: 2004: 17. A jegyzetben említett 6. térkép („Lakodalmi zenészek felfogadása a 20. század közepén”) jelzi a „Muzsikos bandák központjai”-t, valamint ezek működési körzetét. (I.m.: 43) Feltételezhető, hogy ez a kalotaszegi „muzsikustérkép” a szerzők vonatkozó gyűjtéseinek összegzése, viszont a kötet nem közli a konkrét adatokat, magyarul a cigánymuzsikusok „nevesítése” itt is elmarad. Ugyanakkor a térkép további megállapítások illusztrálására szolgál: „Azt, hogy két falu között kölcsönös volt-e a multságok látogatása, nemcsak a hely kisebb vagy nagyobb rangja határozta meg. Azon egyszerű szempont is alakította, hogy hol volt (van) keresettebb, látogatottabb multság, hogy hol működtek **helyben muzsikusok**. Általában azokról a helyekről, ahol volt helyi banda, főleg, ha azok híresek voltak és nagy hatósugarú körben fogadták fel őket, nem jártak át máshova a fiatalok, hanem inkább őhozzájuk látogattak más falvakból is (6. térkép). Ez például Bánffyhunyad és Váralmás esetében is szembeötlő, ahol híres cigánybandák működtek.” (I.m.: 42)

¹⁵¹ I.m.: 58.

¹⁵² I.m.: 103. Ez egy téves adat: Fodor „Netti” Sándor nem Szucságon, hanem Gyaluban született, csak később gyerekeskedett Szucságon, majd élt Magyargyerőmonostoron, aztán ismét Szucságon, 1960-tól Egeres Gyártelepen, s csak 1977-ben költözött Kisbácsba.

¹⁵³ I.m.: 42. Az „invertita” a helybeli románság forgatócs tánc, az ’invártita’.

¹⁵⁴ I.m.: 63.

¹⁵⁵ I.m.: 111.

¹⁵⁶ I.m.: 113–114.

magyar közösségeihez jártak muzsikálni – a helyi multságokon kívül”.¹⁵⁷ S végül, felsorolásunk utolsó adalékaként **Janicsek Jenő** nemrég megjelent dolgozatából idézek, miszerint Sztánán az „idősek még emlegetik, hogy Kispetriből s Bánffyhunadról hozták a zenész cigányokat, mint Tóti Gyurka kispetri és Csipás Feri bánffyhunyadi, később Zágor és Berki falubeli zenészeket.”¹⁵⁸

2.2.3. A kalotaszegi cigányzenészek 20. századi működéséről a legtöbb értékelhető és egyben „nevesíthető” adat Martin György nevéhez fűződik, akinek munkásságát a hangszeres tánczenét szolgáltató hivatásos falusi muzsikusok kutatásában is kiemelkedőnek tartja a tudomány.¹⁵⁹ Martin Kalotaszeg táncfolklorisztikai leírásában külön kitér a vidék zenészeire is: „Kalotaszegen több zenészközpont (Bánffyhunad, Gyalu, Magyarlóna, Szucság, Méra, Egeres, Bogártelke, Magyargyerővásárhely, Kispetri) cigánymuzsikásai látták el a falvak tánczenei igényét, s mellettük még parasztprímások is működtek (Inaktelke, Türe). A cigánybanda 1 vagy 2 prímásból, kontrásból, és kis- vagy nagybőgősből (gardonosból) állt, csak újabban terjedt el a tangóharmonika és a dob. A nagy ünnepeken és lakodalmakban rendszerint 2 prímás muzsikál együtt, amikor a nagy tömeg miatt szükség van a hangos, átható zeneszóra. E bandák többsége főként a magyar falvakba járt, románoknak ritkábban muzsikáltak, s Kalotaszegen kívül alig játszottak. Dallamkincsükben az új stílus uralkodott,

¹⁵⁷ I.m.: 139. Az „Aladár bandája” valószínűleg a kolozsi Lakó „Kicsi” Aladár zenekarára való hivatkozás. Balogh Balázs és Fülemile Ágnes az Erdőalja muzsikusaira vonatkozó adatokat lábjegyzetben bővítik: „Ajtonban a II. világháború előtt két helyi banda is volt. A református cigányokból álló Kámili banda húzta a magyaroknak, és a román cigány Murszaj banda pedig a románoknak a talpalávalót a lakodalmakban és a multságokban. A világháború után kezdtek csak elhívni kolozsi muzsikusokat Ajtonba.” (I.m.: 139)

¹⁵⁸ Janicsek: 2005: 61. (Egy kicsit zavaros a fogalmazás: ha Zágor és Berki falubeli, akkor miért kellett „hozni”, ha meg „hozták” őket, akkor honnan?) „A sztánai magyar ajkú cigányok kihalt családnevei” között Janicsek cigánymuzsikusokat is feltüntet: „LŐRINCZ. 1871–1879: Lőrincz István. 1890–1914: Lőrincz József hegedűs cigányok”. (I.m.: 109)

¹⁵⁹ Lásd Sárosi: 1996: 6–7: „Döntően befolyásolta a hangszeres zene kutatását a 2. világháború utáni évtizedekben önálló tudománnyá fejlődött s a legelső közt éppen Magyarországon világszínvonalat elért néptánc kutatás. A magyar kutatók, az élen Martin Györggyel, nemcsak a gyűjtemény nagyarányú gyarapításával hatottak ösztönzőleg, hanem – munkájuk céljához igazodva – a hangszeres zene funkciójának tisztázását is nagy mértékben segítették. Ha másként nem, a tánc kutatás révén végérvényesen el kellett jutnunk odáig, hogy a hivatásos zenészeknek a nép zenei életében kifejtett tevékenységét egyértelműen a nép kultúrájához tartozónak tekintsük.”

de régi lassúkat, keserveseket, hajnali nótákat és verbunkos darabokat is ismertek. Legényes dallamkészletük az átlagosnál nagyobb, 10–15-öt is ismert egy-egy primás. Tánctempójuk gyors, különösen a csárdásé. A kalotaszegi cigányok viszonylag modern muzsikások, s az újabb magyar és román tánczenei divatot Kolozsvár közelsége miatt gyorsan követik. A helyi zenészek fogytával újabban a távolabbi Borsa- és kis-Szamos-völgyi, mezősegi cigánybandák is átjárnak e tájra muzsikálni.¹⁶⁰ S hogy az idézett összegzés dokumentált és helytálló adatokra alapoz, bizonyítja a neves magyarvistai táncos egyéniségről, Mátyás István „Mundruc”-ról írt monográfiájának *A dallamok közvetlen forrásai, a zenészek* című fejezete.¹⁶¹ Martin a dallamjelöléseket tipologizálta,¹⁶² majd ezek alapján megállapította, hogy a „dallamjelölések 1. és 2. típusa rendszerint konkrétan jelöli azt a közvetlen forrást – a zenész személyét vagy a helynevet – ahonnan a dallamot származtatják. Ezek az adatok tehát útbaigazítanak a dallamok terjedésére, a hagyományozás útjára vonatkozóan. E nevek alapján pl. nagyjából megállapíthatjuk, hogy Mátyás István és nemzedéke (az 1910-es években született, s a 20-as években legénysorba lépő nemzedék)

¹⁶⁰ Martin: 1990: 434, Martin 2004: 60.

¹⁶¹ Martin: 2004: 178–183. Monográfiájának előző, a táncdallamok megjelölésével foglalkozó fejezete, azaz a hangszeres tánczenéről való helyi gondolkodás, hagyományozódás, valamint az el- és megnevezések alakulásának vizsgálata is igen sok értékes információt tartalmaz a kutatás számára. Például: „A hagyományhoz, ill. egy-egy dallamhoz fűződő személyes viszonyt tükrözi ez a névtípus. Azt mutatja, hogy a táncos vagy a zenész kitől hallotta, kitől tanulta a kérdéses dallamot, s az illetőhöz milyen mély, többszöri vagy emlékezetes személyes kapcsolat, esemény, tánc- és mulatságélmény fűzte. Tita János pl. Mátyás apósa volt, Kis Pali pedig jó barátja, kedvenc primása, egy időben munkatársa (leventeoktató helyettese cigány létére). A személyneves megjelölések gyakran ellenkezőjükre fordulnak, ha kilépünk egy személy keretéből. Mátyás pl. néhány dallamát Csapás Feri, híres bánffyhunyadi elhalt primás nevével jelöli, mivel vele szokta muzsikáltatni. Ugyanakkor Csapás leszármazottai, két primás fia (Feri és Marci) a dallamot már Mundruc nevével tartják számon, hiszen mindig ő szokta kérni apjuktól s tőlük ezt a dallamot. Egyazon dallam tehát már aszerint is eltérő neveket viselhet, hogy a zenész vagy a táncos szemszögéből nézzük.” (I.m.: 178)

¹⁶² „**A táncdallamok névadásai típusait** aszerint különböztetjük meg, hogy a név miről veszi eredetét: 1. a dallam a **táncról** kapja elnevezését [...] 2. a dallamot **személynévvel** jelölik meg úgy, hogy a táncnévhez még birtokos jelzőt vagy értelmezőt is illesztnek. Itt kétféle eset fordul elő: a) Leggyakrabban annak a **zenésznek a nevét kapcsolják a dallamhoz**, aki muzsikálni szokta. A kalotaszegi falvak mindegyikében nincs helyi zenész, így Magyarvistan sem, hanem különböző, közelebbi-távolabbi falvak zenészeit fogadják meg. Vistan az elmúlt évtizedek, több mint fél évszázad folyamán rendszeresen muzsikáló környékbeli zenészek névsora éppen a táncdallamokhoz tapadó személynevekből derül ki a leghitelesebben.” (I.m.: 177)

Magyarvistán mely zenészek közvetítésével ismerte meg a közölt dallamokat, kik gyakoroltak a 20-as évek kezdetétől maradandó hatást Mátyás, illetve Magyarvista táncdallamkincsére. A zenészek megjelölt lakóhelye természetesen nem feltétlenül azonos a dallam tényleges származási helyével, hiszen e cigányok mindegyike saját lakóhelyén kívül is rendszeresen muzsikált. Repertoárjuk így egész mozgásterületükre jellemző, hiszen lakóhelyüket gyakran változtatták, pl. Kovács Pali, Hitler, Samuék. [Hitler: eredeti neve Nonika Miklós, Samuék: Boros Samu és Cilika János].¹⁶³ A zenész a különböző helyeken tanult dallamot sajátjaként adja tovább ott, ahol éppen muzsikál. Mátyás dallammegjelölései hitelt érdemlően mutatják a dallamok közvetlen forrásait, vagyis azt, hogy honnan és kik jártak Vistára muzsikálni, kik voltak a környéken a tánczene fő szolgáltatói a 20-as évektől, s ezek milyen legényes dallamrepertoárral rendelkeztek. A zenészek jelentős részét, – mintegy 50%-át – még sikerült megtalálni, anyagukat részben vagy kimerítően rögzíteni, s így Mátyás adatait is részben ellenőrizni. A felsorolt 16 muzsikus közül 8-ról van felvételünk vagy lejegyzésünk, közülük 5-nek a legényes dallamkészletét részletesen kimerítettük.¹⁶⁴ S a következőkben Martin településekre és cigánymuzsikus családokra lebontva közli a Mátyás István „Mundruc” által említett zenészek adatait, egyeseknek külön részletezve a Mátyás Istvánhoz fűződő kapcsolatát, valamint életútjaik néhány meghatározó történetét is. A több vonatkozó adatot tartalmazó települések zenészeiről írja:

„Bogártelke

Berci (kb. 1904) Cilika Bertalan: korábban primás (sz. kb. 1904). Mint bőgős működött legutóbb Boros Samu bandájában [Cilika Bertalan másik neve Gyurka Berci. 1904–1972. Az 1969-es gyűjtésen csellózik Boros Samu bandájában.] [...] **Jani** (1919) Cilika János primás, korábban másodprimás Boros Samu bandájában. Boros Samu öccse (sz. 1919). Most Egeresen lakik. Többször felvéve, filmre is. [Cilika János 1994. végén halt

¹⁶³ A szóban forgó kötet szerkesztőinek pontosításai.

¹⁶⁴ Martin: 2004. 178. Martin zenészekre vonatkozó megjegyzéseit a posztumusz monográfia szerkesztői a kéziratban található formában adták közre, zárójelben a szerkesztői pontosításokkal, s egyúttal feltüntetve a vonatkozó gyűjtések adatait. A közölt adatok alapján Martin egy grafikonban ábrázolva összefoglalta Magyarvista és a környező falvak zenészeinek kapcsolatát („A faluneveket összekötő vonalak száma a környező falvakból Vistára járó zenészek számára utal, a zárójelben lévő számjegy a faluhoz kötött dallamok mennyiségét mutatja.”), majd ezt a kapcsolatrendszeret rávetítette egy térképre is. (Lásd: i.m.: 182)

meg Kolozsváron.] [...] **Károly** (kb. 1922) Cilika Károly hermonikás. Kolozsváron él 1955 óta, 1975-ben (kb. 53 éves volt). Fia hegedűtanár. [Cilika Károly 1924–2001] [...] **Samu** (1913) Boros Samu primás (sz. 1913). jelenleg Egeresen lakik. Repertoárja kimerítően többször felvéve filmre is. [Boros Samu 1991 körül halt meg.] [...]

Magyarvista

Kis Pali (1910–1945) Kovács Pál primás, Puli Károly leszármazottja. Magyarlónán született 1910-ben, Szucságon, majd Magyarvistán lakott az 1930–40-es években. Kedvelt primása, valamint barátja volt Mátyás Istvánnak, aki az 1940-es években az egész falu felháborodására leventeoktató-helyetteséül választotta. Kolozsváron a Dermata (Herbac) gyárban tűzoltóként dolgozott 1944–45-ben. A felszabadulás után egy baloldali munkástüntetésen a román templom tornyából rálöttek a menetre a vasgárdisták. Kis Pali a menet élén vörös zászlóval a kezében halt meg. Szucságon temették el. A legényes dallam mellett hallgatók, keservesek is őrzik emlékét. Kovács Simon 'Buráló', lónai primás bátyja volt. Felesége a közelmúltban még élt. Ő kíséri Mátyás Istvánt az 1941-es filmfelvételen. Molnár István néhány dallamát fonografra vette, és 2 dallamát közölte is. [...]

Magyarlóna

Simon (kb. 1924–1975) Kovács Simon 'Buráló', primás (sz. Magyarlóna. 1923. (24.?) megh. 1970-es évek közepén.) Részegen hazafele menet a Jára vizébe esett. Bivalyokkal akarták kivontatni, de a derekára kötött lánctól a mája megrepedt. Puli Károly leszármazottja, Kis Pali öccse volt. Repertoárja részletesen kimerítve az 1969-es gyűjtések alkalmával. [...]

Puli Károly (kb. 1880–1930) Puli Károly primás. (Meghalt 1930 körül, kb. 50 éves korában.) Kovács Pál és Kovács Simon az ő leszármazottja. Feltehetőleg repertoárját is örökölték. [...] **Vak György** Magyarlónai primás vagy táncos? [...]

Bánffyhunyd

Hirgi (kb. 1883–1933) Teljes neve ismeretlen. Nagyon ügyes gordonos volt, Titi Gyuri bandájában muzsikált. Mindig így bíztatták: »Húzzad Hirgi, nyomjad Hirgi!«. Az öreg Székános (vistai táncos) muzsikása volt, aki mulató ember volt. [...] 1933-ban halt meg kb. 50 éves korában, megölték. [...] **Titi Gyuri** (kb. 1870–?): Primás. A harmincas években halt meg idős emberként. Hirgi volt a gordonosa. [...] **Csipás Feri** (1896–kb. 1958) Varga Ferenc 'Csipás', bánffyhunyadi primás (sz. 1896. megh. 1958 körül), elgázolta a vonat. *A kalotaszegi madonna* c. filmben

muzsikált.¹⁶⁵ Balkézzeel játszott. Néhány felvétel van tőle 1956-ból. Akkor már inkább csak kontrázott a táncban. Fiai, Csipás Feri és Csipás Marci repertoárja részletesen felvéve. [...] **Varga Ferenc 'Öreg Csipás'** [...] **Varga Márton 'Csipás'** (sz. 1928) [...] **Varga Ferenc 'Csipás'** (sz. 1921) [...]"

Megfigyelhető, hogy a közölt adatok, amelyek voltaképp szűkebben a Mátyás István „Mundruc” által képviselt magyarvistai, tágabban a Nádas menti lakosság egyféle zenész kapcsolathálóját jelentik, eltekintenek Kalotaszeg kisebb táji beosztásától, mintegy ezzel is sugallva egy egységes tánczenei kultúra meglétét. És ugyanez jellemzi a továbbiakban közlésre bocsátott adatokat is:

„Gyalu

Kálmán Boldizsár Kálmán primás. Az 1940-es években fiatalon halt meg. Burálóval kb. egyidős volt. [...] **Rudi** (kb. 1920) Viski Rudolf primás (1975-ben kb. 55 éves). Három felvétel van tőle legényes és csárdás dal-lamokból. [Repertoárja nincs részletesen kikérdezve.] Mátyás Istvánnal katonáskodott Moldvában. [...]

Egeres

Mihály Vezetékneve ismeretlen. Jó primás volt. 1933–34-ben halt meg 55–60 éves korában. (Mások szerint a 40-es évek elején halt meg.) [...]

Türe

Kömös István Magyar primás. Fállábú, falábú ember volt. Bó gatyában járt még, tőle tanultak a cigányok muzsikálni. Öreg volt. [A türei anyakönyv szerint 1929–30-ban halt meg.] [...]

Méra

Laci Gyuri (1849–1919) Mérai cigányprimás (1849-ben született, meghalt 1919-ben, kb. 70 éves korában). Híres muzsikás volt, mert még Papfalvára (Popești) is elmerészkedett muzsikálni, ahol pedig híres figurás táncosok voltak. Boros Samu, bogártelki primás apja volt? [Cilika János elbeszélése szerint az apjuk nem ő volt, hanem Cilika Samu primás]. Játékáról Balabán Imre 1912-ben készített fonográf felvételt. [...]”¹⁶⁶

¹⁶⁵ A Rodriguez Endre által rendezett, Sárdy János főszereplésével 1943-ban készült *Kalotaszegi Madonna* című magyar játékfilmben szintén „névtelenek” a kalotaszegi cigányzenészek: az látható és hallható, ahogy id. Varga Ferenc „Csipás” és zenekara muzsikál, de a film adataiban még statisztaként sincsenek feltüntetve!

¹⁶⁶ I.m.: 179–182.

Martin példamutató adatkezelésének és kutatási módszertanának hatása kimutatható az utóbbi években megjelenő, különböző népzenei kiadványok (például Kalotaszeg hangszeres zenéjét elsősorban oktatási célból lejegyző és közlő „népzenei” füzetek és példatárak)¹⁶⁷ és hanglemezek bevezető és/vagy ismertető szövegeiben.¹⁶⁸ **Nagy Zsolt** például két brácsás életrajzi adatait ismerteti, közben megemlítve más zenészeket is. A mérai Tóni Rudolf, »Rudi«, »Kormos«, »Culi«, »Tormász«, 1948. július 20-án született Méréban, elhunyt 1992. augusztus 3-án. Édesanyja Antal Katalin, Antal Ferenc »Öreg Árus« testvére. Zenei indíttatását is innen kapta. Tizenkét évesen már bőgőzött, rövid idő múlva pedig a bevonuló Berki Béla »Árus« helyébe lépett Antal Ferenc zenekarában, mint brácsás. Hangszere a hagyományos mezősegi 3 húros brácsa (kontra) volt, hangolása G – D – A. A banda harmadik tagja ifj. Berki Ferenc »Árus« csellós és nagybőgős. Az újabb divatnak megfelelően egyre rendszeresebben játszott velük harmonikás is – a már említett »Árus« Béla (1940), és Berki Jenő »Csurkuly« (1951). További prímások, akikkel

¹⁶⁷ Lásd például a *Népzenei Füzetek. Hangszeres népzenei példatár* sorozat kiadványait: Virágvölgyi Márta: *Kalotaszegi legényesek. Magyarlóna – Kovács Simon Buráló*; Virágvölgyi Márta: *Kalotaszegi népzene II. – Neti Sanyi (Fodor Sámuel)*; Nagy Zsolt: *Kalotaszegi népzene I–II. Brácsa melléklet*; Mohácsy Albert: *Kalotaszegi népzene I–II. Bőgő melléklet* stb.

¹⁶⁸ Itt elsősorban a kiadott gyűjtésekre gondolok, mint például: *Inaktelki táncok – Jocuri din Călata-Inuc* (Demény Piroska szerk., Electrecord EPE 01799, Bukarest, 1977.); *Fodor Sándor Neti – kalotaszegi népzene* (Halmos Béla szerk., Hungaroton SLPX/HCD 18122, Budapest, 1987/1988.); *Kalotaszegi magyar népzene I–II. – Méra* (Éri Péter – Halmos Béla szerk., Hungaroton SLPX/HCD 18150-51 LP 2, Budapest, 1990.); *Kalotaszegi legényesek – Magyarlóna* (Virágvölgyi Márta szerk., Néptáncosok Szakmai Háza, XYZ_0040 MK, Budapest, 1993.); *Magyar népzenei antológia 5. – Kelet I. Szilágyság, Kalotaszeg, Mezőség* (Sárosi Bálint – Németh István szerk., MTA ZTI MK 002-004, Budapest, 1993.); *Kalotaszegi magyar népzene* (Kallós Zoltán szerk., Kallós Archívum 5. MK005, Budapest, 1994.); *Juhmérés Méréban. Kalotaszegi magyar népzene. In memoriam Toni Rudi* (Bodó-Bán János szerk., Biadrukt Bt – Bodó-Bán Bt, kazetta, Budapest, 1995.); *„Neti”. Kalotaszegi népzene* (Kelemen László szerk., A Bt, ABT002, Budapest, 1996.); *Berki Ferenc „Árus” emlékére* (Bodó-Bán János szerk., Biadrukt Bt – Bodó-Bán Bt, kazetta, Budapest, 1997.); *Kalotaszegi népzene – Váralmási Pici Aladár és bandája* (Kelemen László szerk., Új Pátria 1. Fonó Records, FA-101-2 CD, Budapest, 1998.); *Laka „Kicsi” Aladár – Fodor Sándor „Neti”: Kalotaszegi népzene* (Kelemen László szerk., A Bt, ABT006, Budapest, 1999.); *Kalotaszegi népzene – Szászfenes – a Muzák* (Kelemen László szerk., Új Pátria 13. Fonó Records, FA-113-2 CD, Budapest, 2000.); *Kalotaszegi magyar népzene – Magyarlóna* (Kallós Zoltán szerk., Fonó FA-075-2, Budapest, 2000.); *Kalotaszegi híres prímások. Eskiűvő Méréban 2.* (Fekete Antal gyűjtéséből, Folkeuropa Kiadó, FECD 017, Budapest, 2005.); *Kalotaszegi népzene – A bogártelki Czilika-banda* (Pávai István szerk., Hagományok Háza CD 003-4, Budapest, 2005.) stb.

több-kevesebb ideig együtt muzsikált: ifj. Berki Ferenc »Árus« (apja halála után), Fodor »Neti« Sándor, Boros Samu, Cilika János (Cilika Gyula, Nonika Miklós »Hitler«). Bőgősként a már említett Árus Ferenc mellett Árus Béla, Sütő András (Sütő – »Sütemény«), Boros Gyula (»Gyulu«) játszottak vele. Toni Rudi elmondása szerint az öreg Árustól, Árus Bélától és Sztojka Jánostól tanult muzsikálni, de hatottak rá a kolozsvári, városi zenészek is. Sajnálatos korai halála után egyik fia, ifj. Toni Rudolf (»Rudi«, »Rudika«) lett Mэрában a brácsás, aki jelenleg idősebb és ifjabb Neti Sándorral muzsikál.¹⁶⁹ Sztojka János „Jánoska” „1926-ban született Gyaluban. A Diószegi családból származik, édesanyja neve után lett »Sztojka«. Gyerekkorában együtt tanult Fodor »Neti« Sándorral, akivel Gyaluban, Szucságban évtizedekig muzsikált. Sokat játszott más híres kalotaszegi primásokkal is, többek között a mérái Antal Ferenc Árussal, a bogártelki Boros Samuval és Cilika Jánossal. Gyakran muzsikált a bonchidai születésű Puztai György »Gruci«-val, a marosújvári születésű Citrus Sándorral (Alexandru Țitruș) és a kolozsi Sztojka család zenész tagjaival is, akik elsősorban kolozsvári éttermi zenészek voltak, de ismerték és kiszolgálták a Kolozsvár környéki falvak zenei igényeit is.”¹⁷⁰

A kalotaszegi hangszeres népzenei tartalmazó hanglemezek kísérőszövegei közül említésre méltó a saját gyűjtéseit kiadó Pávai István írása,¹⁷¹ amelyben – Kalotaszeg néprajzi és történeti bemutatása után – röviden összefoglalja a vidékre irányuló etnomuzikológiai gyűjtéseket: „1906-ban Seprődi Jánosnak a kolozsvári Református Kollégium diákjai számára hirdetett pályadíját Bogdán János nyeri el 60 Magyargyerőmonostoron följegyzett dalért. Néhány évvel később Bartók Béla is járt Körösfőn és Magyargyerőmonostoron, majd Balabán Imre gyűjtött hangszeres zenét egy mérái bandától. A két világháború közötti időszakban is folyamatosan élénk volt az érdeklődés Kalotaszeg iránt. Az ún. *Pátria* hanglemezfelvételek idején két körösfői asszonnyal is készültek népdalfelvételek. 1936-ban Kolozsváron bemutatták Szentimrei Jenő Csáki bíró lánya című színpadi balladafeldolgozását, 5 kalotaszegi falu 50 népi szereplőjével, a bogártelki cigányzenekar közreműködésével. Szintén e tájra irányította a figyelmet Sэфeddin Sevket Tibor regénye, a *Kalotaszegi madonna*, amely alapján 1943-ban film is készült. Az ötvenes évek elején Jagamas János és a

¹⁶⁹ Nagy Zs.: 1998: 3.

¹⁷⁰ I.m.: 5.

¹⁷¹ Pávai: 2005.

kolozsvári Folklór Intézet gyűjtőmunkája nyomán 21 kalotaszegi faluból 3500 dal kerül rögzítésre, néhány hegedűkísérettel is. Ennek az anyagnak egy részét képezi az az inaktelki zenei monográfia, amely sajnos sosem került kiadásra. Az erdélyi kutatók közül Almási István, Demény Piroska, Olosz Katalin, Vasas Samu, Salamon Anikó, valamint Szenik Ilona és a Kolozsvári Zeneakadémia általa vezetett folklórkörében tevékenykedő diákok rögzítettek, s részben publikáltak jelentősebb mennyiségű kalotaszegi népzeneét.¹⁷² Ugyanakkor értékes adatokat közöl a bogártelki „Czilika-bandáról”, akiknek „ősei Türebén éltek, a jelen CD-n játszó mindkét prímás Türebén született. Az első világháború utáni időszakban a bogártelkiek kalákában építettek egy házat, s áthívták abba Türeből a Czilika családot, hogy saját jó zenészeik legyenek az akkor még számos táncalkalom kiszolgálására. A cigányzenészeknél szokásos módon gyakran születtek gyerekek házasság előtt is, ezért van az, hogy Boros Samu és Czilika János, bár édes testvérek, anyai illetve apai ágon öröklődött családnevük. Anyai ágon féltestvérük a bőgős Boros Gyula, akinek apja Bunyi Gyula bogártelki kisbőgős volt. A prímások, János és Samu, apjuktól, az öreg Czilika Jánostól tanultak, sokat muzsikáltak később is együtt.”¹⁷³

2.2.4. Összegezve ezt – a kutatás célja és igénye ellenére valószínűleg nem teljes, sokkal inkább az adott lehetőségekre támaszkodó – szakirodalmi áttekintést, megkísérelhető néhány következtetés, s egyúttal a „hogyan nem írás” értelmezése. Megállapítható, hogy csak az írott források

¹⁷² I.m.: 3–4. Pávai, mintegy az utóbbi években sorra megjelenő népzenei kiadványok magyarázataként megjegyzi: „A kalotaszegi hangszeres népzene gyűjtésében kiemelkedő Kallós Zoltán és Martin György szerepe, akik a hetvenes évektől kibontakozó magyarországi és erdélyi táncházmozgalomban tevékenykedő zenészek, táncosok figyelmét erre a tájra is fölhívták, s így innen tekintélyes mennyiségű felvétel halmozódott föl az archívumokban.” És néhány mondatban ír a cigányzenészközpontokról is: „Korábban Kalotaszegen is több településen léteztek cigányzenész dinasztíák, amelyek nemcsak saját falujuk, hanem az egész vidék népzenei igényeit ellátták. Ilyen zenészközpont volt Bánffyhunяд, Gyalu, Magyarlóna, Méra, Bogártelke, Magyargyverővásárhely, Kispetri, Váralmás. Helyenként parasztprímások is megtanulták a repertoárt (Inaktelke, Türe). A könnyűzene térhódításával a hagyományos zene iránti igény a kalotaszegi falvakban jelentősen csökkent, így a cigányzenészek száma az utóbbi időben megcsappant, illetve az új helyzetnek megfelelően átképezték magukat.” (I.m.: 5)

¹⁷³ I.m.: 5. A bogártelki református egyházközség anyakönyvei alapján, valamint az unoka Czilika Gyula szerint Boros Samu és Czilika János édesapját Czilika Samunak hívták, innen ered a zenészcsaládnak „a Samuk” elnevezése is!

alapján lehetetlen vállalkozás a kalotaszegi cigányzenészek 20. századi működésének történeti áttekintése. Ez pedig igencsak felértékeli a jelen kutatás rendelkezésére álló említett többi adat- és forrásanyagot (ezek közül is elsősorban a saját terepmunkát).

A kalotaszegi cigányzenészekkel foglalkozó írásokat két csoportra oszthatjuk: az egyik csoporthoz azon kevés közlés tartozik, amelyekben konkrétan és „nevesíthetően” róluk van szó (lásd Herrmann Antal és Martin György, Pávai István valamint a jelen kötet szerzőjének¹⁷⁴ publikált írásait, illetve néhány „hírtértékű” anyag, népzenei füzet, lemez ismertető szövegét).¹⁷⁵ A vonatkozó adalékok zömét azonban a másik csoporthoz tartozó, a különböző kalotaszegi táncalkalmakról, ünnepekről és népszokásokról tudósító „névtelen” források alkotják. Véleményem szerint két oka van ennek a „névtelenségnek”: az első – és ez elsősorban a nem szakírókat jellemzi (azaz a lapokban megjelenő híryanagokat) – egy, a cigányság általános társadalmi megítélését tükröző prekonceptióra vonatkozik, azaz, hogy a cigányok nem tartoznak a „nevesíthető” emberek körébe. A második – ami főképpen a szakirodalmat jellemzi (gyűjtések, tanulmányok stb.) – az a különböző szakterületenként működő tudományosság wolfi kritikáját tükrözi: a cigánymuzsikusok részletes tárgyalását a népzene kutatás kizárólagos területének tekintették, így csak érintő, mellékes adatokat közölnek róluk, viszont az etnomuzikológia figyelme elsősorban a cigánymuzsikusok zenei teljesítményére (lásd Bartók és Kodály nemzedéke), s nem a személyekre összpontosult.

¹⁷⁴ Lásd Köncei Csongor: *Generáció- és stílusváltás a kalotaszegi cigányzenész családknál* (1997); *A zenei és táncbeli improvizációk összefüggéséről (Táncoló muzsikuskok)* (2000); *Néhány gondolat a kalotaszegi cigánymuzsikuskok mobilitásának változásairól* (2003); *Fodor Sándor Netti* (2005); *A kalotaszegi cigánymuzsikuskok táncalkotó és -alkító szerepének vizsgálatáról. Szempontok az erdélyi hagyományőrző cigányzenészek táncstudásának kutatásához* (2007); *A „nevenincs” muzsikuskok. A kalotaszegi cigányzenészek 20. századi működésének történeti áttekintése (avagy szakirodalmi forráshiány a kalotaszegi cigányzenészek 20. századi működéséről: hogyan nem írtak a kalotaszegi cigányzenészekről?) és Muzsika a „kettős periférián”. A zenészstátusz és az identitás kérdése az ezredforduló kalotaszegi cigánymuzsikusainak körében* (2010).

¹⁷⁵ Itt fontos megjegyezni, hogy ez a „nevesítés” elsősorban a primásokat érintette, a kíséretet, avagy helyi szóhasználattal élve a „segítség” tagjait már kevésbé. Ez bizonyos szempontból érthető is: egy-egy zenekart mindig az irányító-vezető primás után ismertek, így az ő hírnevük jóval nagyobb volt, mint a társaiké. Ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, hogy említésükkor több szerző is használja a „híres” és/vagy „neves” jelzőket, anélkül, hogy ezekre bármilyen magyarázatot adna.

2.3. Egy hálózatelemzés esélyeiről

A vizsgált terület (Kalotaszeg) és az itt élő etnikai/társadalmi, ezen belül szakmai/foglalkozási csoport (cigányzenész) meghatározása után, valamint a rendelkezésemre álló forrásanyagok alapján már könnyebb kijelölni a kutatott téma idő- és térkoordinátáit is: mivel az elmúlt évszázadban kialakult hagyományos „zenészvilág” jelenleg már a teljes felbomlás szélén áll, s a legtöbb adat az 1900-as évek derekára vonatkozik, kutatásom célja a 20. század közepén működő kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatának elemzése. Egy olyan korszak hálózatát próbálom kimervíteni, amikor a hagyományos táncélet még fontos szerepet töltött be Kalotaszeg kulturális életében, s így, az ezzel szorosan összefüggő cigányzenész „mesterség” életképesnek bizonyult: ez tükröződött mind a működő cigányzenekarok nagy számában, mind ezek szakmai hivatottságában, s nem utolsósorban a közöttük fennálló hálózat kézfoghatóságában. Magyarán, elemzésemet egy, még „virágkorában” létező cigányzenész társadalom dokumentálhatósága teszi lehetővé.

Tényállás, hogy egy adott kutatás választott (s ezzel meg is határozott) időtartama az elemzett hálózatnak csak egy „mervített” szeletét mutatja. Hogy egy korábbi (akár 19. századi) vagy későbbi minta – a természet-szerű összefüggések mellett – mindig más és más társadalmi és kulturális viszonyrendszereket tükröz. Valószínű azonban, hogy egy hálózat működését igazán csak mervített formában, meghatározott koordináták között lehet megragadni.¹⁷⁶ Ugyanakkor, mivel esetemben a kutatás folyamata és a kutatott periódus ideje nem esik (és nem is eshetett) egybe, eléggé nehéznek, sőt bizonyos (elsősorban történeti) szempontokból lehetetlennek tartom a 20. század közepén működő kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatának a network analysis módszereivel való elemzését.

---

¹⁷⁶ A hálózat kutatás „mervítésének” kritikáját fogalmazta meg Szent-Iványi István a már hivatkozott idézetében, lásd a 42. oldal 62. lábjegyzetét!

2. Kalotaszegi cigánymuzsikuskok, balról jobbra: Czilika Ödön bőgős, Fodor Sándor „Netti” primás, Gálfi Lajos bőgős, Berki Ferenc „Árus” primás, id. Tóni Rudolf brácsás, ifj. Varga Ferenc „Csipás” primás, Berki Jenő harmonikás és valószínűleg Lőrinc Adalbert „Ötvös Berci” brácsás